

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Магістерська робота

освітній ступінь – магістр

на тему: **ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ В СФЕРІ
ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ БАТЬКІВЩИНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ ЇЇ ГРОМАДЯНАМИ»**

Виконав: студент 2-го року навчання,

Спеціальності

081 Право

Зеленяк Дмитро Олексійович

Керівник Іщенко Юрій Вікторович
кандидат юридичних наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище, ініціали)

Магістерська робота захищена з
оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 2024р.

Декларація академічної доброчесності

Я, Зеленько Дмитро Олексійович,
студент 2-го року навчання магістерської програми
за спеціальністю "Право" факультету правничих
наук НаУКМА підтверджую так:

- написана мною магістерська робота на тему:
"Позитивні зобов'язання держави в сфері виконання
ЗЗВ'язку щодо захисту біоетнічних, незалежності
та територіальної цілісності України і громадянства"
відповідає вимогам академічної доброчесності
та не містить порушень передбачених п.3.1
Положення про академічну доброчесність здобувачів
освіти у НаУКМА, зі зніском якої я ознайомлений.
- я заявляю, що надаю мною для перевірки
електронна версія роботи в ідентичному копію
її друкованої версії

14.04.2014

Зеленько Д.О.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1.....	8
1.1. Доктринальне розуміння обов’язку щодо захисту України її громадянами та його відображення у Конституції, як у формі суспільного договору.....	8
1.2. Види позитивних зобов’язань держави в частині забезпечення виконання громадянами України обов’язку щодо захисту Батьківщини.....	16
1.3. Історично-правові аспекти обов’язку щодо захисту України	20
РОЗДІЛ 2	28
2.1. Актуальні питання комплектування військових формувань шляхом призову громадян України на військову службу та шляхом укладання контракту	28
2.2. Місце територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у системі комплектування військових формувань.....	38
2.3. Виконання обов’язку щодо захисту Батьківщини поза військовими формуваннями	50
2.4. Соціальні та правові гарантії військовослужбовців	52
РОЗДІЛ 3.....	64
3.1. Чинна стратегія держави, щодо вирішення проблем комплектування військових формувань.....	64
3.2. Чинна стратегія держави, щодо вирішення проблем соціального захисту військовослужбовців	69
ВИСНОВОК	73
Перелік використаної літератури.....	76

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НПА – нормативно-правові акти

ч. – частина;

ст. – стаття;

ТЦК та СП – територіальний центр комплектування та соціальної підтримки;

КМУ – Кабінет Міністрів України;

РНБО – Рада національної безпеки і оборони України;

СРСР – союз радянських соціалістичних республік;

УНР – Українська Народна Республіка;

ПДВ – повітряно-десантні війська;

ЗСУ – Збройні Сили України;

МО – Міністерство оборони України

КАС – Кодекс адміністративного судочинства України

ЦНАП – центр надання адміністративних послуг

ВСТУП

Питання самозахисту суспільства від посягань на нього ззовні не є новим, а відтак не є новим і питання правового регулювання обов'язку членів суспільства брати безпосередню участь у захисті громади від зовнішніх загроз. Для України це питання стало актуальним у 2014 році і дедалі більшої актуальності набуло у 2022 році із масштабуванням викликів, що постали перед державою.

Актуальність дослідження обґрунтовується запровадженням в Україні воєнного стану відповідно до указу президента України №64/2022 від 24.02.2022 року¹, що був неодноразово продовжений та діє станом на день написання цієї наукової роботи.^{2 3 4 5 6 7 8 9 10}

Також потреба у додатковій мобілізації громадян України обґрунтовується також наявністю озвучених українською владою втрат. Зокрема за час

¹ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 13 лютого 2024 р. *Голос України* №37 від 24.02.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

² Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 14.03.2022 р. № 133/2022 : станом на 18 березня 2022 р. *Голос України* №59 від 18.03.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2022#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

³ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 17.05.2022 р. № 341/2022 : станом на 23 травня 2022 р. *Голос України* №109 від 23.05.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

⁴ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 12.08.2022 р. № 573/2022 : станом на 17 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

⁵ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 07.11.2022 р. № 757/2022 : станом на 18 листопада 2022 р. *Голос України* №168 від 17.08.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757/2022#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

⁶ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 06.02.2023 р. № 58/2023 : станом на 14 лютого 2023 р. *Офіційний вісник президента України* № 5, стор. 204, стаття 59 від 06.02.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2023#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

⁷ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 01.05.2023 р. № 254/2023 : станом на 19 травня 2023 р. *Голос України* №5 від 19.05.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/2023#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

⁸ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26.07.2023 р. № 451/2023 : станом на 17 серпня 2023 р. *Голос України* №24 від 17.08.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451/2023#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

⁹ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 06.11.2023 р. № 734/2023 : станом на 10 листопада 2023 р. *Голос України* №42 від 10.11.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734/2023#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

¹⁰ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 05.02.2024 р. № 49/2024 : станом на 13 лютого 2024 р. *Голос України* №4 від 05.02.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49/2024#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

повномасштабного вторгнення Україна втратила 31 000 військових загиблими. Ця цифра не включає також військових, котрі зникли безвісти, поранені або перебувають у полоні¹¹.

Водночас, доукомплектування Сил Оборони потребує також переосмислення всієї системи призову на військову службу, обліку громадян призовного віку а також повноважень органів територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, військово-лікарських комісій, медико-соціальних експертних комісій. Також це потребує перегляду соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей та в цілому переосмислення всієї системи позитивних зобов'язань держави у питаннях забезпечення виконання громадянами України обов'язку щодо захисту Батьківщини, її територіальної цілісності та незалежності.

Метою дослідження є виявлення проблемних аспектів у питання забезпечення виконання громадянами України обов'язку щодо захисту Батьківщини та пошук можливих шляхів вирішення проблеми.

Завдання дослідження полягатиме у тому, щоб:

- **Вивчити** поняття правових зобов'язань держави щодо забезпечення виконання громадянами обов'язку щодо захисту Батьківщини, її територіальної цілісності та незалежності.;
- **Визначити** категорії таких правових зобов'язань держави;
- **Дослідити** зміст кожного із видів правових зобов'язань держави, їх правове регулювання, та механізм забезпечення виконання;
- **Виявити** правові проблеми, які виникають при забезпеченні виконання громадянами обов'язку щодо захисту Батьківщини, правового та соціального захисту військовослужбовців, учасників бойових дій, ветеранів та членів їх сімей;

¹¹ Суспільне Новини. «Втратили 31 тисячу наших військових» – Зеленський вперше озвучив втрати на війні, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0ophaT-guEM> (дата звернення: 24.03.2024);

- *Запропонувати* комплекс рішень, щодо покращення виконання державою своїх позитивних зобов'язань у досліджуваному питанні.

Предметом дослідження є аналіз чинного законодавства, що регулює призов на військову службу а також проходження військової служби, звільнення з неї, а також соціальні гарантії пов'язані з цим.

Методами, що будуть застосовані є методи:

- аналітичний;
- формально-логічний;
- статистичний;
- історичний;
- метод рефлексії;
- метод порівняльно-правового аналізу;
- правового прогнозування.

Аналітичний метод матиме на меті сприяти цілісному дослідженню предмету, що досліджується а також сприятиме фільтрування надлишкової, зайвої інформації для використання у роботі тієї, що є актуальною для поставленого питання.

Історичний метод сприятиме аналізу розвитку системи комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань. Історичні виклики, що поставали перед Україною в різні періоди її історії та проливали світло на проблеми забезпечення виконання громадянами України обов'язку щодо захисту територіальної цілісності та незалежності Батьківщини.

Метод рефлексії – сприятиме аналізу дійсних наслідків недосконалості чинного законодавства та їхній вплив на можливість держави забезпечити виконання громадянами України обов'язку щодо захисту Батьківщини, територіальної цілісності та незалежності.

Порівняльно-правовий метод разом із аналітичним методом та методом рефлексії матиме на меті шляхом порівняння НПА знаходити можливі варіанти вирішення проблемних питань.

РОЗДІЛ 1

1.1. Доктринальне розуміння обов'язку щодо захисту України її громадянами та його відображення у Конституції, як у формі суспільного договору

Перш ніж розглядати позитивні зобов'язання держави, що випливають з Конституції України слід розглянути правову природу Конституції, як форми суспільного договору. Зокрема, важливим моментом є те, що відповідно до Преамбули Конституції України Верховна рада ухвалювала її «від імені Українського народу - громадян України всіх національностей»¹² та «виражаючи суверенну волю народу»¹³. А тому діяла на той момент як інструмент установчої влади повнота якої належить народу України.

Так у рішенні №4-зп від 3 жовтня 1997 року (щодо набрання чинності Конституцією України) Конституційний Суд України зазначив, що:

«Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу.

Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад є первинною [...] Прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що у даному випадку установча влада була здійснена парламентом»¹⁴.

Конституційний Суд України у подальшому розширив тлумачення поняття установчої влади. Так у рішенні № 3-зп від 11.07.1997 у пункті 4 мотивувальної частини рішення Конституційний Суд зазначив, що: *«прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду*

¹² Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. *Голос України* №128 від 13.07.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 02.03.2024)

¹³ Там само

¹⁴ Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) : Рішення Конституційного Суду України від 03.10.1997 р. №4-зп. *Офіційний вісник України* № 42, стор. 59, код акта 4146/1997 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

України на її прийняття. Це підтверджується пунктом 1 статті 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також статтею 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом»¹⁵.

У зв'язку з цим, доречно вказати, що народ здійснює установчу владу з чіткою метою, яка не є абстрактною, а передбачає встановлення чітких правил для всіх суб'єктів. Передбачає самообмеження влади народу (здійснення її в подальшому у порядку та у спосіб передбачений Конституцією та законодавством України) а також порядок внесення змін до цих правил.

В. Ковальчук у своїй праці про конституцію та легітимацію державної влади зазначав, що «конституція є результатом консенсусу між людьми. Саме консенсус є та необхідна опора, без якої конституціоналізм стає неможливим і залишається лише красивою ідеєю»¹⁶

Схожу думку висловлював В. Костицький та зазначав, що: «Договірне походження конституції передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, соціальної солідарності»¹⁷.

Також частиною 2 статті 5 Конституції України передбачено, що: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу

¹⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року "Про тлумачення статті 98 Конституції України" (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України): Рішення Конституційного Суду України від 11.07.1997 р. № 3-зп. *Офіційний вісник України* №29, стор. 85, код акта 2025/1997 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-97#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

¹⁶ Ковальчук В. Конституція та легітимація державної влади. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2016. № 855. С. 342–347. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vnulturn_2016_8_55_54 (дата звернення: 25.03.2024);

¹⁷ Костицький В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України як суспільний договір. Соціологія права - науково-практичний журнал. 2015. № 1-2 (12-13). С. 6. URL: http://aup.org.ua/wp-content/uploads/%D0%A1%D0%BE%D1%86_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-2015-%E2%84%96-1-2-.pdf#page=3 (дата звернення: 25.03.2024);

*безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування».*¹⁸ Влада народу є первинною, невідчужуваною та єдиною. Народ здійснює владу через форми безпосередньої демократії, якими є вибори, референдум та інші види безпосередньої демократії на підставі та у порядку визначеному Конституцією України¹⁹.

Із зазначеного вище випливає, що самою Конституцією України встановлено, що вона є актом установчої влади народу України, формою колективного договору укладеного громадянами України, що визначає рівні права та обов'язки членів суспільства.

Відтак кожне право, як і кожен обов'язок, що зазначені у Конституції України є такими, що встановлені народом щодо самого себе.

Розвиваючи цю думку далі можна стверджувати, що ч.1 ст. 17 Конституції України, а саме: *«захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу»* треба тлумачити таким чином, що для держави найважливішими її функціями є захист суверенітету і територіальної цілісності України в той час як під державою у цьому конкретному випадку слід розуміти сам народ, що здійснює свою владу прямо та опосередковано і даним приписом Конституції самозобов'язується здійснювати захист суверенітету, територіальної цілісності та незалежності Батьківщини, які він вважає своїми найважливішими завданнями.

Також, статтею 65 Конституції зазначено, що *«захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних*

¹⁸ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. *Голос України* №128 від 13.07.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 02.03.2024)

¹⁹ пункт 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) : Рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005р. №6-рп/2005. *Урядовий кур'єр* №198 від 19.10.2005 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#Text> (дата звернення: 25.03.2024);

символів є обов'язком громадян України»²⁰ а також, що відповідно до закону громадяни відбувають військову службу. Застосування цих двох норм в межах однієї статті дає підстави стверджувати, що основний спосіб виконання громадянами обов'язку передбаченого ч.1 ст. 65 Конституції є спосіб, зазначений у ч.2 цієї ж статті.

Втім, події крайніх двох років вказують на те, що на практиці вважати військову службу єдиним способом виконання громадянами обов'язків, зазначених у статтях 17 та 65 Конституції України є недоречним. Зокрема, Преамбулою Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» передбачено що він ухвалений «беручи до уваги прагнення цивільних осіб до активної участі у національному спротиві [та] «враховуючи положення частини першої статті 65 Конституції України, згідно з якою захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України»²¹. Водночас статтею 1 вказаного Закону зазначається, що цивільні особи на період дії воєнного стану «можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї»²², а відповідно до статті 5 цього ж Закону «цивільні особи не несуть відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України»²³. Таким чином, чинним законодавством передбачено, що громадяни здійснюють обов'язок щодо захисту Батьківщини не тільки шляхом проходження військової служби, а й можуть за власним бажанням здійснювати це добровільно шляхом застосування власної чи отриманої від держави вогнепальної зброї проти осіб з російської федерації та інших країн, що посягають на територіальну цілісність

²⁰ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. *Голос України* №128 від 13.07.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 02.03.2024)

²¹ Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 р. № 2114-ІХ. *Голос України* від 06.03.2022 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

²² Там само

²³ Там само

та незалежність України, що включає не тільки регулярні військові формування, а в цілому проти всіх, хто становить загрозу державності України.

Таким чином, Верховна Рада, як виборний орган представницької демократії повернув суб'єкту установчої влади – народові, можливість самостійно, поза службою у Збройних Силах України, вирішувати, чи певні особи посягають на безпеку України та приймати самостійно рішення щодо ліквідації таких осіб. Втім, суттєві обмеження у цьому Законі все ж існують:

- даний Закон діє лише на період дії правового режиму воєнного стану (стаття 1 та стаття 6 Закону);²⁴
- застосування зброї здійснюється аналогічно порядку, що передбачений Кабінетом Міністрів України для застосування зброї військовослужбовцями (стаття 2 Закону)²⁵
- громадяни зобов'язані протягом 10 днів після закінчення воєнного стану здати зброю отриману від держави (стаття 3 Закону)²⁶.

Це дає підстави стверджувати, що обов'язок громадян України відповідно до статей 17 та 65 Конституції України є ширшим, ніж зобов'язання відбувати військову службу і скоріше є обов'язком всеціло, у будь-який доступний та правомірний спосіб здійснювати зобов'язання, яке народ поклав на самого себе – захищати територіальну цілісність та незалежність, тоді як проходження військової служби є єдиним способом, що є прямо передбачений Конституцією та з урахування законодавства, що буде розглянуто у наступних розділах, є мандаторним для громадян України та може здійснюватися із забезпеченням адміністративно-правового примусу.

Водночас тією ж частиною 5 статті 17 Конституції передбачено, що *«держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також*

²⁴ Там само

²⁵ Там само

²⁶ Там само

членів їхніх сімей»²⁷. Застосовуючи за аналогією підхід до розуміння Конституції, як суспільного договору українського народу слід вважати, що крім обов'язку, який народ покладає на членів суспільства щодо його захисту він так само самозобов'язується здійснювати особливий соціальний захист для тих громадян, що виконують такий обов'язок а також щодо членів їх сімей і таку функцію від імені народу та в його інтересах здійснюють органи державної влади, їх посадові та службові особи.

Слід зазначити, що Конституційний Суд України у справі № 12-р/2018 від 18.12.2018 р. (пункт 3 мотивувальної частини) встановив, що: «...громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції. Тож держава повинна надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати додаткові гарантії соціального захисту відповідно до частини п'ятої статті 17 Конституції України як під час проходження служби, так і після її закінчення...»²⁸, чим поширив соціальний захист на тих військовослужбовців, які вже не проходять військову службу, але виконували обов'язок щодо захисту Батьківщини у минулому.

Крім цього, у цьому ж рішенні Конституційний Суд України підкреслив, що для «...осіб, на яких покладається обов'язок захищати Україну, її незалежність та територіальну цілісність, та членів їхніх сімей частиною п'ятою статті 17 Конституції України передбачено особливий соціальний захист, який не обмежено умовами й рівнем, встановленими у статті 46 Основного Закону України...». Цим Конституційний Суд сформулював чітко, що обов'язок громадян щодо захисту незалежності та територіальної цілісності

²⁷ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. *Голос України* №128 від 13.07.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

²⁸ Абзац 2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей) : Рішення Конституційного Суду України від 18.12.2018 р. № 12-р/2018. *Вісник Конституційного Суду України* 2019 р., № 1, стор. 99 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text> (дата звернення: 06.03.2024);

України (що є найважливішою функцією держави) передбачає також ширший обсяг соціальних прав і гарантій, ніж у статті 46 Конституції України, якою визначається загальний соціальний захист всіх громадян України²⁹.

Питанням прав і свобод людини і громадянина в науковій літературі приділяється значна увага. Зокрема, про права людини в умовах воєнного стану писали Моца А.А. та Моца В.В.³⁰, Лазарєв В.В. та Малиновська Т.М.³¹, Костюк Н.П.³² про обмеження прав людини в умовах воєнного стану писала Фігель Ю.³³

Втім ґрунтовних наукових досліджень на тему обов'язків громадян в умовах воєнного стану немає.

Якщо розвивати думку про те, що народ, як єдиний суб'єкт установчої влади наділяє членів суспільства обов'язками (серед яких і захист Батьківщини), то логічно буде стверджувати, що він же наділяє членів суспільства правами, перелік яких міститься у Конституції України, однак не є вичерпним і має природно-правовий характер, тобто такий, відповідно до якого людина наділена правами від народження незалежно від місця походження та факту закріплення чи не закріплення цих прав у Основному Законі держави.

Таким чином, для гарантування прав і свобод членам суспільства, ці самі члени суспільства повинні мати певні обов'язки перед іншими людьми. У Конституції можна знайти такі обов'язки громадян:

1. Захист Батьківщини (статті 17 та 65 Конституції України)³⁴

²⁹ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. *Голос України* №128 від 13.07.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 02.03.2024)

³⁰ Моца А.А., Моца В.В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. 2022. № 4 (22). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-280-291](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-280-291) (дата звернення: 25.03.2024);

³¹ Лазарєв В., Малиновська Т. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. Харків, 2022. С. 71–73. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/f4cbae58-a639-4024-9566-7df5374df561> (дата звернення: 25.03.2024);

³² Костюк Н. П. Проблеми реалізації прав людини в умовах воєнного стану і відповідність їх до законодавства ес. Нове українське право. 2023. Т. 1. С. 205–210. URL: <https://doi.org/10.51989/nul.2022.6.1.28> (дата звернення: 25.03.2024);

³³ Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Ю. О. Фігель. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична. - 2015. - Вип. 2. - ст.ст. 222-230. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvika_2015_2_24

³⁴ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. *Голос України* №128 від 13.07.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 02.03.2024)

2. Шанування державних символів (стаття 65 Конституції України)³⁵
3. Не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки (стаття 66 Конституції України)³⁶
4. Сплачувати податки і збори (стаття 67 Конституції України)³⁷
5. Неухильно додержуватися Конституції України та законів України (стаття 68 Конституції України)³⁸
6. Не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (стаття 68 Конституції України)³⁹

Такий короткий перелік обов'язків громадян України у Основному Законі країни свідчить про те, що саме вони є для народу України найважливішими. Саме ці 6 обов'язків збалансовують численні права, якими наділена людина, адже *«людина як істота не тільки біологічна, а й соціальна, не може бути зовсім вільною від суспільства [...] Ігнорування в цих умовах обов'язків та відповідальності людей один перед одним, як і суспільства і держави перед людьми, неминуче призводить до крайнього індивідуалізму, егоїзму і вседозволеності, з одного боку, та державного свавілля – з іншого»*⁴⁰

Відповідно, зазначені обов'язки спрямовані в першу чергу на підтримання спроможності суспільства до самозбереження і мають прямий вплив на можливість і спроможність держави, від імені народу забезпечувати захист прав людини і громадянина.

Таким чином, Конституція України є актом установчої влади. Нею ж визначаються правила однакові для всіх громадян та передбачаються механізми самообмеження влади через суспільний договір – Конституцію України. Даний суспільний договір визначає права та обов'язки громадян, у тому числі один з

³⁵ Там само

³⁶ Там само

³⁷ Там само

³⁸ Там само

³⁹ Там само

⁴⁰ Погребняк С., Цельєв О., Матвеева Ю. Загальна теорія права : підручник / ред. М. Козюбра. Київ : Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf> (дата звернення: 26.03.2024);

основоположних обов'язків - захищати Україну, її суверенітет, територіальну цілісність та незалежність.

Основний спосіб у який громадяни виконують такий обов'язок – це шляхом проходження військової служби. При цьому, громадяни можуть не обмежуватися лише нею та захищати поза складом збройних формувань у будь-який доступним їм спосіб.

Натомість, особам, що захищають територіальну цілісність та незалежність держава зобов'язана гарантувати належний рівень соціальних та правових гарантій.

Громадяни мають можливість виконувати цей обов'язок у складі різними способами, зокрема як у складі Збройних Сил України, так і поза ними.

Важливою також є державна підтримка та соціальний захист для військовослужбовців та їхніх сімей, відповідно до Конституції України.

1.2. Види позитивних зобов'язань держави в частині забезпечення виконання громадянами України обов'язку щодо захисту Батьківщини

Конституція України має декілька положень, які є каркасом для всієї системи держави, якою вона забезпечує суверенітет, територіальну цілісність та незалежність.

Однак вкотре основну увагу спершу треба звернути на статтю 17 Конституції України, втім цього разу проаналізувати її в цілому, зокрема в ній зазначено, що:

«Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкодження їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

На території України не допускається розташування іноземних військових баз»⁴¹.

При цьому, стаття 65 Конституції України, котра розглядалася раніше передбачає обов'язок громадян України захищати її⁴², стаття 85 Конституції України визначає повноваження Верховної Ради України щодо затвердження рішення президента щодо запровадження стану війни, миру та застосування Збройних Сил України у випадку агресії проти України, затвердження структури та загальної чисельності збройних формувань та органів безпеки, порядку допуску іноземних військ на територію України, або використання Збройних Сил України за кордоном⁴³, статтею 109 Конституції України передбачено повноваження президента, як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України та суб'єкта, що вносить подання до Верховної ради про запровадження воєнного стану, очільника РНБО, статтями 35 та 43 передбачається можливість проходження громадянами України альтернативної (невійськової служби).

⁴¹ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. *Голос України* №128 від 13.07.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 02.03.2024)

⁴² Там само

⁴³ Там само

Ці основні положення дають підстави окреслити позитивні зобов'язання держави у частині забезпечення громадянами України виконання обов'язку щодо захисту Батьківщини, її територіальної цілісності та незалежності у дві основні категорії:

- 1. Позитивні зобов'язання держави в частині забезпечення комплектування Збройних України, інших військових формувань, порядку призову на службу, проходження військової служби та звільнення з неї.** В цьому розумінні, саме на державу покладається обов'язок забезпечити комплектування Збройних Сил України у правовий спосіб. Так само, як законодавчо окреслити порядок підставити та умови проходження служби, звільнення з неї. Це слід вважати необхідним для того, щоб все від моменту появи потреби Збройних Сил України у хоча б одному новому військовослужбовцю все, що є пов'язаним із проходженням призовом на службу, її проходженням та звільненням з неї відбувалося у правовий спосіб. Таким чином, органи державної влади будуть наділенні законними повноваженнями здійснювати призов, військові командири – повноваження віддавати накази, підлеглі військовослужбовці – виконувати накази. При цьому, дуже важливим є дотримання принципу правової визначеності, позаяк без нього неможливо буде досягти однорідності правозастосовчої практики. І тоді, як недотримання такого принципу у цивільних сферах життя є так само шкідливим, то неоднаковість тлумачення норм закону армією та кожним окремим військовослужбовцем та військовозобов'язаним може мати для суспільства фатальні, невідновні наслідки.
- 2. Позитивні зобов'язання держави в частині соціального та правового захисту військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей.** Також це включає межі можливого застосування збройних сил України, позаяк застосування Збройних Сил України у незаконний,

неконституційний спосіб матиме безпосередній вплив на подальші умови життя, соціальний та моральний стан кожного військовослужбовця внаслідок виконання наказу, який на момент його отримання неможливо було ідентифікувати, як *явно* злочинний.

Також у цьому аспекті важливо відзначити рішення Конституційного Суду України №1-р(II)/2019 від 25 квітня 2019 року, де було зазначено, що *«З огляду на специфіку військової служби, яка полягає, зокрема, у виконанні військовослужбовцями спеціальних завдань, наявності ризиків для їх життя та здоров'я тощо, будь-яка форма проходження військової служби є обов'язком громадян України щодо захисту держави. Отже, закріплений у Конституції України обов'язок громадян України потребує поваги, а статус військовослужбовців будь-яких категорій обумовлюється військовою службою, інститут якої надає їм спеціальний статус»⁴⁴*

Також у рішенні по справі №12-р/2018 від 18 грудня 2018 року Конституційний Суд України наголосив, що держава також зобов'язана здійснювати соціальний захист військовослужбовців, які вже виконали свій обов'язок щодо захисту Батьківщини та не може в односторонньому порядку відмовитися від такого зобов'язання⁴⁵.

Втім, у останньому випадку, з рішенням Конституційного Суду можна дещо не погодитися, позаяк не буде конституційною також двостороння відмова від такого зобов'язання, а соціальні гарантії не можуть бути звужені, навіть якщо особи вважають, що вони їх не потребують.

⁴⁴ абзац 10 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Другого сенату Конституційного Суду України за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" : Рішення Конституційного Суду України від 25.04.2019 р. № 1-р(II)/2019. *Вісник Конституційного Суду України 2019 р., № 3, стор. 15* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text> (дата звернення: 26.03.2024);

⁴⁵ абзац 2 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей) : Рішення Конституційного Суду України від 18.12.2018 р. № 12-р/2018. *Вісник Конституційного Суду України 2019 р., 2019 р., № 1, стор. 99* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text> (дата звернення: 26.03.2024);

Таким чином, Конституцією України передбачено позитивні зобов'язання держави стосовно забезпечення виконання громадянами обов'язку щодо захисту Батьківщини, її територіальної цілісності та незалежності. Ці позитивні зобов'язання включають обов'язок держави забезпечити правовий порядок комплектування Збройних Сил а також правовий та соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. Такий підхід сприяє зміцненню суверенітету України і забезпечує правові та соціальні гарантії для тих громадян, які виконують обов'язок щодо захисту Батьківщини.

1.3. Історично-правові аспекти обов'язку щодо захисту України

При визначенні слабких аспектів спроможності держави здійснювати забезпечення виконання громадянами обов'язку щодо захисту України слід розглянути як виклики, з якими держава може зіштовхнутися, виглядають у практичній площині. Найкраще це питання дослідити на історичних подіях проаналізувавши стан, якому знаходилася українська державність на той та виклики, які перед нею поставали.

Наприкінці Першої Світової Війни та по її закінченню відбувся крах імперій, що визначали політичний порядок на теренах тогочасної Європи. Зокрема, припинили своє існування Австро-Угорська імперія, Російська імперія, Османська імперія та Прусія. На її теренах постала велика кількість менших держав та решток їх колишніх метрополій, що природнім чином неминуче призвело до територіальних та екзистенційних спорів: невизнання державами кордонів своїх сусідів, правомірності створення держави, невизнання незалежності тощо.

Так Українська Центральна Рада в Четвертому Універсалі визнавши факт збройної агресії більшовиків проти Республіки України водночас заявила, що *«незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш Народ, вже знищила наш Край, розбила господарство. Тепер тому*

мусить бути кінець, з тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо одпускати де-яких; після підтвердження мирних переговорів розпустити армію зовсім. Потім, замість постійної армії, завести народню міліцію, щоб військо наше служило охороною робочого народу, а не бажанням пануючих верств»⁴⁶.

Відповідно, у момент кризи український уряд того часу вирішив за доречне скасувати регулярну армію і, натомість покладатися на структуру, що нині сучасники назвали б «місцевими дружинами» чи «територіальною обороною». Центральна Рада, як орган, що намагався виражати волю народу, прийняв рішення, що утримання регулярної армії, а також забезпечення примусу до проходження військової служби не є стратегією української влади, в питання захисту від зовнішніх посягань на державність. Втім, такий підхід не можна назвати ефективним, з огляду на результати національно-визвольних змагань.

Втім, українська історія знає також більш радикальні рішення української влади в моменти появи зовнішніх загроз. Так, «Акт проголошення незалежності України» був постановлений Верховною Радою України в умовах «смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року»⁴⁷. У зв'язку з тим, що проголошення незалежності відбувалося в таких умовах – одним із перших актів ухвалених Верховною Радою після Акту проголошення незалежності була Постанова про військові формування на Україні⁴⁸, якою всі збройні формування, що на момент проголошення постанови були на території України були підпорядковані Верховній Раді. Крім цього, було утворено Міністерство оборони України, а Уряду України було наказано розпочати роботу над створенням Збройних Сил

⁴⁶ Четвертий Універсал Центральної Ради Української Народної Республіки: від 09.01.1918 р. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Четвертий_Універсал_Української_Центральної_Ради (дата звернення: 14.04.2024).

⁴⁷ Про проголошення незалежності України : Постанова Верхов. Ради України від 24.08.1991 р. № 1427-XII. *Голос України* від 27.08.1991 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 27.03.2024);

⁴⁸ Про військові формування на Україні : Постанова Верхов. Ради України від 24.08.1991 р. № 1431-XII. *Голос України*. 1991. 27 серпня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text> (дата звернення: 29.03.2024);

України, республіканської гвардії та підрозділів, призначених для охорони урядового кварталу⁴⁹.

Таким чином, одне із питань, яке Україна позначила як пріоритетне після проголошення незалежності – це здатність себе захистити. І на відмінну від стратегії УНР в момент проголошення незалежності (покластися на нерегулярні сили із числа місцевого населення), цього разу Україна вирішила, що ключовими для неї є:

1. Отримання органами державної влади України конституційно-правового контролю над дислокованими на території України збройними формуваннями;
2. Створення центрального органу виконавчої влади, що здійснюватиме управління збройними формуваннями та державну політику з питань управління збройними формуваннями;
3. Створення Збройних Сил.

Однак, крім підпорядкування існуючих військових формувань постало також питання їх комплектування у майбутньому, методологічного та матеріального забезпечення. Тобто, підтримання спроможності України захистити свою незалежність не тільки в момент її проголошення, а й у будь-який момент часу в майбутньому.

У зв'язку з цими потребами 11 жовтня 1991 року було затверджено «Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України», якою визначалися питання, що враховуються при будівництві Збройних Сил України, зокрема: принципи створення Збройних Сил України, органи військового управління, повноваження посадових осіб в тому числі щодо законодавчого регулювання, питання фінансування, чисельності та бойового озброєння⁵⁰.

⁴⁹ Там само

⁵⁰ Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України : Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991 р. № 1659-XII. Відомості Верховної Ради України. Випуск №51, стаття 729, 1991 від 17 грудня 1991 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text> (дата звернення: 29.03.2024);

При цьому, цікавим є факт, що даною Концепцією встановлювалася максимальна чисельність Збройних Сил та порядок її обчислення. Так, відповідно до п.1 Розділу IV Постанови «Збройні Сили України повністю фінансуються з державного бюджету, виходячи із чисельності військ (сил), що становить не більш як 0,8 - 0,9 відсотків чисельності населення (400 - 420 тисяч чоловік)»⁵¹.

У зв'язку з цим, можна погодитися із законодавцями того часу, що встановлення кількості громадян, яких держава потребує для одночасного проходження військової служби, формування достатньої кількості резервів, має здійснюватися пропорційно чисельності населення України в цілому.

Також, зазначеною Концепцією та прийнятому у подальшому закону «Про військовий обов'язок та військову службу» передбачено акцент саме на строковій військовій службі, як основному способі формування підготовлених резервів.

Зокрема, статтею 4 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» в редакції станом на 25.03.1992 зазначено, що:

«Збройні Сили України та інші війська комплектуються військовослужбовцями через військові комісаріати шляхом:

- *призову громадян на військову службу на основі загального військового обов'язку;*
- *вступу громадян на військову службу за контрактом.*

*Для доукомплектування Збройних Сил України та інших військ особовим складом при мобілізації у воєнний час створюється запас»*⁵².

При цьому, проходження військової служби, відповідно до статті 1 цього ж закону було частиною загального військового обов'язку, а відповідно до статті

⁵¹ Там само

⁵² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII.: станом на 12.05.1992 : *Голос України*. 12.05.1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 29.03.2024);

15 - призов на строкову службу здійснювався двічі на рік з обов'язковим прибуттям усіх призовників до місцевих військових комісаріатів⁵³.

Із зазначеного вище можна зробити висновок, що Україна в перші місяці свого існування подбала в першу чергу про збереження своєї державності від зовнішніх посягань.

Перша загроза від такого посягання настала доволі швидко. Так у 2003 році «Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Тузла»⁵⁴. Ціллю такого спорудження, за словами російських чиновників, було змінити розмежування морських кордонів між Україною та росією для несплати платежів на користь України за прохід Керч-Єнікальським каналом російськими комерційними кораблями⁵⁵.

Начальник Головного управління персоналу Генерального штабу України генерал-лейтенант Ігор Воронченко у 2016 році згадував: «росіяни насипали косу – по 700-800 машин в день [...] в Новоросійську проводилися тактичні навчання 7-ї парашутно-десантної дивізії ПДВ. Ми готові були відбивати агресію, тому що там проводилися командно-штабні навчання, практичні заходи щодо підвищення боєдатності дивізії. Був наготові і Темрюкський батальйон морської піхоти, російські прикордонники нахабно кидали якір в наших водах...»⁵⁶

Показовими також є слова президента України Леоніда Кучми, який на той час обіймав посаду: «Я зробив дуже серйозну заяву (там 100 метрів

⁵³ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII.: станом на 12.05.1992 : статті 1, 15 : Голос України. 12.05.1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 29.03.2024);

⁵⁴ Гай-Нижник П. Загострення навколо острова Коса Тузла 2003 р. як складова геостратегічної операції Російської Федерації щодо оволодіння акваторією Азовського моря та окупації-анексії Криму. Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : збірник наукових праць / Відповідальни редактор М. Михайлуца. Херсон, 2017. С. 87. URL: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2017doc.tuzla.pdf> (дата звернення: 29.03.2024);

⁵⁵ Телеканал Інтер (Inter TV channel). Наши 20. Год 2003, 2011. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cD8YUaaPpRM&t=309s> (дата звернення: 29.03.2024);

⁵⁶ Генерал-лейтенант Ігор Воронченко: «захоплення Криму почалося в 2003 році з конфлікту на Тузлі». Ukrainian Military Pages. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/02/zakhvat-kryma-nachalsya-v-2003-godu-s-konflikta-na-tuzle.html> (дата звернення: 29.03.2024);

залишалося): якщо далі продовжите – ми будемо стріляти. Я відкрию вогонь...»⁵⁷.

В результаті, будівництво дамби було скасовано, а порушення державного кордону та територіальної цілісності вдалося попередити. Втім, слід розуміти, що результат вдалося забезпечити не тільки різкою позицією представників української влади, а й присутністю в регіоні українських аргументів 122-го калібру.

Таким чином, правильний підхід держави щодо забезпечення чисельності української армії, її матеріально-технічного забезпечення та якісного правового забезпечення діяльності Збройних Сил. Власне, саме правильний підхід до таких питань як комплектування, забезпечення та правового поля діяльності Збройних Сил України є запорукою ефективності самих Збройних Сил та здатності держави протистояти зовнішній загрозі.

На підкріплення тези про ефективність і доцільність регулярної армії, комплектування якої здійснюється за рахунок призову та/або величезної кількості підготовленого запасу, слід вважати події, що відбувалися у 2014 році.

Зокрема, показовим є скасування у жовтні 2013 року призову на строкову військову службу до Збройних Сил України (крім внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ)⁵⁸. Таким чином, за пів року до початку збройної агресії російської федерації проти України уряд зробив ставку на контрактну форму військової служби зробивши виконання обов'язку громадянами щодо захисту України добровільним та необов'язковим. При цьому, ґрунтовної програми щодо розвитку військової служби за контрактом не було. Так само, як і не відбулося суттєвого збільшення грошового забезпечення військовослужбовців, соціальних і правових гарантій для них та членів їх сімей.

⁵⁷ Факти ICTV. У випадку захоплення Тузли, українська армія була готова відкрити вогонь, 2018. YouTube. URL: <https://youtu.be/nE11DUKusUU?si=zfBBVbwPCC4YlnAF&t=206> (дата звернення: 29.03.2024);

⁵⁸ Останній призов: Україна переходить на контрактну армію - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/10/131001_contract_army_or (дата звернення: 08.04.2024);

Так, мінімальний дохід солдата у 2013 році складав близько 3000 грн., що було рівноцінно середній заробітній платі по Україні за цей же рік⁵⁹ та складало 375 доларів США⁶⁰ у перерахунку за середньорічним курсом 1 гривні до 1 долару США.

Такий розмір грошового забезпечення не сприяв бажанню громадян вступати на військову службу з метою побудувати довготривалу кар'єру у Збройних Силах, адже щойно зарплати у цивільному секторі виростили – військовослужбовці могли ставати більш мотивованими покинути військову службу, ніж вступити на неї.

Ба більше, як показав досвід лютого-березня 2014 року – низьке грошове забезпечення та низькі соціальні гарантії можуть стати однією з причин недотримання військовослужбовцями військової присяги, що ставить під загрозу існування держави в цілому.

Зокрема, колишній командир 10-ї бригади морської авіації ЗСУ Ігор Бездай описував морально-психологічний стан підпорядкованих йому підрозділів таким чином: *«...російська федерація пропонує зарплати, квартири, пенсії, одяг, їжу і так далі. І для багатьох людей це спрацювало. З одного боку невпевненість у владі, а з іншого – сильна країна, у якої одна з найкращих армій світу. Чому ж не піти туди й не послужити? Що ж це я все життя у злиднях буду жити, якщо я можу виконувати ту ж роботу, але за інші гроші. Можливо, вони так міркували»*.⁶¹

Таким чином, Збройні Сили є критично важливими у забезпеченні незалежності, територіальної цілісності та національної безпеки України. Можливі негативні наслідки відсутності регулярної армії яскраво видно на

⁵⁹ Показники середньої заробітної плати за 2013 рік - Пенсійний фонд України. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/33851-pokaznyky-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2013-rik/> (дата звернення: 08.04.2024);

⁶⁰ Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (дата звернення: 08.04.2024);

⁶¹ Стек Л. «Деморалізація почалась від бездіяльності керівництва» – комбриг, який зміг врятувати унікальну авіаційну техніку в Криму. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27585059.html> (дата звернення: 30.03.2024);

прикладі дій Української Центральної Ради у період національно-визвольних змагань.

Натомість, порівняльний аналіз дій української влади після відновлення незалежності у 1991 і до сьогодні підкреслює необхідність ефективної оборонної стратегії. Саме забезпечення ефективності та готовності Збройних Сил (що включає належний порядок комплектування армії та соціального захисту військовослужбовців) є ключовим у забезпеченні незалежності України.

За Конституцією України одним з найважливіших обов'язків громадян України згідно Конституції є захист Батьківщини, її територіальної цілісності та незалежності. В цьому розумінні Конституція існує як соціальний договір, відповідно до якого держава забезпечує громадянам певний рівень прав і свобод у взаємовідносинах з ними, у той час як громадяни, у свою чергу, зобов'язані не порушувати права інших осіб і, в разі необхідності, захищати державу зі зброєю в руках у випадку збройного нападу на неї.

Однак, важливим аспектом є те, що позитивні зобов'язання стосовно забезпечення виконання громадянами України обов'язку щодо захисту Батьківщини лежать переважно на державі. Ці зобов'язання поділяються на два основних види: забезпечення комплектності збройних сил та забезпечення соціального захисту військовослужбовців. Держава зобов'язана дотримуватися цих зобов'язань системно та послідовно, оскільки історичні події підтверджують, що недотримання хоча б одного з них може мати серйозні наслідки для українського суспільства.

РОЗДІЛ 2

2.1. Актуальні питання комплектування військових формувань шляхом призову громадян України на військову службу та шляхом укладання контракту

Як було розглянуто раніше – питання комплектування армії є позитивним зобов'язанням держави в питанні забезпечення виконання громадянами України обов'язку щодо захисту Батьківщини, у зв'язку чим доцільно розглянути поточний стан та порядок комплектування Збройних Сил України, інших військових формувань, зокрема межі застосування примусу до виконання обов'язку та доцільність служби за контрактом, як виду військової служби.

Так, відповідно частини 6 статті 2 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» видами військової служби є:

1. *«строкова військова служба»;*
2. *військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період;*
3. *військова служба за контрактом осіб рядового складу;*
4. *військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;*
5. *військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі - вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти), а також закладів фахової передвищої військової освіти;*
6. *військова служба за контрактом осіб офіцерського складу;*
7. *військова служба за призовом осіб офіцерського складу;*

8. *військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період*»⁶².

При цьому, в ч.1 ст.4 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» зазначено, що:

«Збройні Сили України та інші військові формування комплектуються військовослужбовцями шляхом:

- *призову громадян України на військову службу;*
- *прийняття громадян України на військову службу за контрактом*»⁶³

З огляду на абзаци перший та другий частини десятої статті 1 Закону «Про військовий обов'язок та військову службу, у яких зазначено, що *«громадяни України [...] зобов'язані [...] прибувати за викликом районного (об'єднаного районного), міського (районного у місті, об'єднаного міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки [...] для [...] призову на військову службу або на збори військовозобов'язаних та резервістів*»⁶⁴. А також з огляду на контекстуальний аналіз положень статей 15, 18⁻¹, 39, 39⁻¹ ⁶⁵ дають підстави стверджувати, що призов є інструментом, за яким держава імперативно наказує громадянину приступити до виконання обов'язку щодо захисту Батьківщини.

Водночас, доцільним є надання громадянам можливості приступити до виконання обов'язку на добровільних засадах. Ця можливість реалізовується у вигляді військової служби за контрактом.

Відтак, держава може або забезпечувати виконання громадянами обов'язку щодо захисту Батьківщини імперативно, шляхом призову на військову службу, або надавши можливість громадянину самостійно обрати місце проходження служби, підрозділ з командирами, яким він довіряє.

⁶² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII : станом на 27 лютого 2024 р. *Голос України* від 12.05.1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

⁶³ Там само

⁶⁴ Там само

⁶⁵ Там само

Добровільне проходження військової служби громадянами України буде описано далі, тоді як призов на військову службу буде розглянуто у першу чергу.

Як було зазначено вище, до військової служби за призовом відноситься:

1. військова служба за призовом під час мобілізації на особливий період;
2. військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період;
3. військова служба за призовом осіб офіцерського складу;
4. строкова військова служба.

Водночас, попри те, що до видів військової служби за призовом відноситься **строкова військова служба** вона, попри все, відходить на другорядний план у зв'язку з тим, що під час дії воєнного стану призов на строкову військову службу не здійснюється⁶⁶, а керівництво держави вже неодноразово висловлювало намір скасувати строкову службу як вид.

До прикладу, указом №36/2022 пропонувалося «запровадження моделі інтенсивної системи військової підготовки як можливої альтернативної форми проходження строкової служби та припинення призову громадян України на строкову військову службу з 1 січня 2024 року»⁶⁷. А у березні 2024 Президент України підписав указ про звільнення в запас військовослужбовців строкової військової служби⁶⁸, чим остаточно закріпив за нею функцію підготовки навчених військовій справі громадян, що здійснюється у мирний час та які не залучаються до виконання бойових завдань. Ба більше, у зв'язку з цим указом до кінця року передбачається звільнення з військової служби усіх військовослужбовців строкової служби.

⁶⁶ Там само

⁶⁷ Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії : Указ Президента України від 01.02.2022 р. № 36/2022. Урядовий кур'єр, №20. 02.02.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/36/2022#Text> (дата звернення: 01.04.2024);

⁶⁸ Про звільнення в запас військовослужбовців строкової військової служби : Указ Президента України від 07.03.2024 р. № 149/2024. Урядовий кур'єр №51. 09.03.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149/2024#Text> (дата звернення: 01.04.2024);

Військова служба за призовом під час мобілізації на особливий період натомість потребує аналізу таких термінів як «мобілізація» та «особливий період».

Так, відповідно до абзацу четвертого статті 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» мобілізацією є – *«комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту - на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано»*⁶⁹.

Водночас, особливим періодом є *«період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій»*⁷⁰.

Таким чином, мобілізація є цілим комплексом правових заходів, що здійснюються з метою забезпечення обороноздатності держави після введення воєнного стану або оголошення рішення про загальну мобілізацію (відкрито чи

⁶⁹ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-ХІІ : станом на 30 червня 2023 р. Відомості Верховної Ради №44, стаття 416 від 02.11.1993 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

⁷⁰ Там само

приховану). Тоді як призов після оголошення рішення про мобілізацію або після введення воєнного стану є призовом під час мобілізації в особливий період та спрямований на забезпечення комплектності Збройних Сил України, інших військових формувань за штатами воєнного часу та на забезпечення виконання громадянами свого конституційного обов'язку щодо захисту Батьківщини.

Варто відзначити, що формулювання термінів «особливий період» та «мобілізація» дають підстави стверджувати, що правовим буде також здійснення призову громадян на військову службу до запровадження воєнного стану, зокрема під час мирного стану або дії правового режиму надзвичайного стану. Крім цього, сам факт призову громадянина саме у порядку призову під час мобілізації в особливий може бути від особи прихований у випадку, якщо мобілізація здійснюється приховано. Так, ч.7 статті 4 Закону про «Мобілізаційну підготовку і мобілізацію» визначено, що *«рішення про проведення прихованої мобілізації доводиться до органів державної влади, інших державних органів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій по закритих каналах оповіщення в порядку, який визначається Президентом України»*⁷¹.

Що стосується **призову на військову службу осіб офіцерського складу**, то законодавством не врегульовано окремо саме цей вид призову, втім відповідно до ч.2 ст. 39 Закону України *«Про військовий обов'язок та військову службу» «на військову службу під час мобілізації призиваються резервісти та військовозобов'язані, які перебувають у запасі і не заброньовані в установленому порядку на період мобілізації»*⁷².

Також, відповідно до ч.5 статті 11 того ж Закону *«громадянам України, які мають освітній ступінь вищої освіти не нижче бакалавра, пройшли повний курс військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу, склали встановлені іспити та атестовані до офіцерського складу, присвоюється*

⁷¹ Там само

⁷² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ.: станом на 29.03.2024 : *Голос України*. 12.05.1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 29.03.2024);

відповідне первинне військове звання офіцера запасу. У разі потреби вони за наказом Міністерства оборони України підлягають призову для проходження військової служби осіб офіцерського складу»⁷³.

Також у пункті 216 Положення зазначено, що такий призов здійснюється за військово-обліковими спеціальностями⁷⁴, відтак призиватись офіцери запасу можуть бути лише на посади офіцерського складу. Аналогічно це стосується тих військовослужбовців, що навчалися у вищих військових навчальних закладах, мають освіту офіцерів тактичного рівня та після закінчення освіти та відбуття обов'язкового контракту були звільнені та зараховані у запас.

Свої особливості має також **військова служба за призовом із числа резервістів в особливий період.**

Власне, резервістами, відповідно до законодавства є громадяни, «які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період»⁷⁵

Також, відповідно до ч.1. ст.26⁻² Закону «Про військовий обов'язок і військову службу «на службу у військовому оперативному резерві в обов'язковому порядку зараховуються особи, звільнені з військової служби, які за своїми професійно-психологічними характеристиками і станом здоров'я придатні до служби у військовому резерві та відповідають встановленим вимогам проходження служби у військовому резерві»⁷⁶. Крім цього, відповідно до ч.1 ст. 26⁻¹ та ч.2 ст. 26⁻² того ж Закону громадяни можуть бути зараховані на

⁷³ Там само

⁷⁴ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008 : станом на 20 липня 2023 р. *Офіційний вісник Президента України* 2012 р., № 30, стор. 24, стаття 732 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

⁷⁵ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII : абзац шостий частини дев'ятої статті 1 : станом на 27 лютого 2024 р. *Голос України* від 12.05.1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

⁷⁶ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII : станом на 27 лютого 2024 р. *Голос України* від 12.05.1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

службу в резерві у добровільному порядку⁷⁷. При цьому, відповідно до пункту 253 «Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» під час дії воєнного стану призов резервістів на військову службу здійснюється військовими частинами, в яких вони проходять службу в резерві⁷⁸.

Так, відповідно до пункту 5 Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України *«проходження служби у військовому резерві полягає у виконанні резервістами обов'язків служби, у тому числі з підготовки, відповідно до завдань, покладених на органи військового управління, з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації (далі - військові частини), в яких вони проходять службу у військовому резерві на відповідних посадах, згідно з вимогами законодавства та умовами контракту»*⁷⁹

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що попри наявність кількох різних видів служби за призовом, попри наявність відмінностей у проходженні цих видів служб, їхня кінцева мета – це забезпечення комплектності та боєготовності Збройних Сил України та особового складу до виконання бойових завдань. Призов, натомість, у такому випадку є механізмом забезпечення виконання громадянами обов'язку щодо захисту Батьківщини в обов'язковому порядку. Його наявність є необхідним інструментом адміністративного примусу та здійснення такого примусу в конституційний спосіб, позаяк держава має забезпечити виконання громадянами (придатними за станом здоров'я) своїх обов'язків навіть у тому випадку, коли громадяни не висловлюють бажання виконувати такий обов'язок добровільно (шляхом укладення контракту).

⁷⁷ Там само

⁷⁸ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008 : станом на 20 липня 2023 р. *Офіційний вісник Президента України* 2012 р., № 30, стор. 24, стаття 732 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

⁷⁹ Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України : Указ Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012 : станом на 18 лютого 2022 р. *Офіційний вісник Президента України* № 30, стор. 39, стаття 736. 2012. 5 листопада URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618/2012#Text> (дата звернення: 03.04.2024);

Втім, державою також забезпечено можливість проходження військової служби добровільно (шляхом укладення контракту). Так, частиною 6 статті 2 Закону України Про військовий обов'язок і військову службу передбачено такі види служби за контрактом:

- військова служба за контрактом осіб рядового складу;
- військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;
- військова служба за контрактом осіб офіцерського складу;

Перше, що можна помітити у цьому переліку – це відмінність у штатно-посадових категоріях посад, на заповнення яких укладається контракт. Це має свої відмінності, але вони не є значними, втім ці відмінності все ж будуть описані далі.

Так, статтею 19 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» передбачено можливість усіх громадян, які досягли призовного віку укласти контракт на проходження служби з урахуванням положень статті 20 того ж Закону⁸⁰.

Щоправда, у цьому випадку слід піддати серйозній критиці підхід законодавця до правового регулювання військової служби за контрактом в цілому.

Зокрема, у частині 1 статті 19 вказаного закону формулювання дослівно звучить так: *«Військовослужбовці, які проходять кадрову або строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, громадяни призовного віку, які мають вищу, фахову передвищу, професійну (професійно-технічну), повну або базову загальну середню освіту і не проходили строкової військової служби, військовозобов'язані, а також жінки, які не перебувають на*

⁸⁰ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII : станом на 27 лютого 2024 р. *Голос України* від 12.05.1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

військовому обліку і вирішили вступити на військову службу за контрактом, укладають контракт про проходження військової служби за контрактом з дотриманням умов, передбачених статтею 20 цього Закону»⁸¹.

Водночас, статтею 20, до якої відсилає ч.1 ст. 19 Закону передбачено дещо інше формулювання щодо осіб, які можуть укласти контракт. До прикладу, абзац 2 частини 1 статті 20 Закону визначає умови для осіб, які бажають вступити на військову службу за контрактом осіб **рядового складу**:

«особи рядового складу, які проходять строкову військову службу або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, резервісти, військовозобов'язані, які не мають військових звань сержантського, старшинського і офіцерського складу, особи віком від 18 років, які мають вищу, фахову передвищу, професійну (професійно-технічну), повну або базову загальну середню освіту, та не досягли граничного віку перебування на військовій службі»⁸².

Перше зауваження полягає у неоднаковості термінів «особи віком від 18 років» та «громадяни призовного віку».

У першому випадку – це всі чоловіки та жінки, в тому числі не громадяни, яким виповнилося 18 років, водночас «громадянами призовного віку» відповідно до Закону, що розглядається є тільки чоловіки віком від 18 до 27 років, позаяк саме таке формулювання надано йому раніше за текстом – у статті 15, з приміткою, що саме таке значення буде надаватися цьому терміну далі за текстом⁸³.

Друге зауваження більш рутинне, але не менш важливе – стаття 19 є надто переобтяженою термінами, застосування яких необов'язкове. Так, не є обов'язковим перераховувати всі види освіти, які людина має мати, щоб мати

⁸¹ Там само

⁸² Там само

⁸³ Там само

можливість укласти контракт, оскільки важко уявити особу віком від 18 років, яка не здобула базову середню освіту.

Третє зауваження полягає в тому, що не було доцільним перераховувати всі види військової служби. Натомість можна було вказати, що військовослужбовці мають право укласти контракт (перший або наступний). Але навіть це не є необхідним у нормі, оскільки законодавець прописав, що всі особи віком від 18 років можуть укласти контракт. Втім, це якщо вважати, що у цьому випадку «громадяни призовного віку» - це всі особи старше 18 років. Інакше, вийшло, що законодавець однією статтею надав право укладати контракт лише чоловікам, які є громадянами України у віці від 18 до 27 років, а іншою – значно ширшому колу осіб.

У зв'язку з наявністю цих численних розбіжностей надалі пропонується вважати, що всі особи віком від 18 років і до граничного віку перебування на службі, мають право укласти контракт на проходження військової служби. А вимоги за окремими підвидами військової служби за контрактом встановлюються статтею 20 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Таке тлумачення слід застосовувати з урахування контекстуального та системного аналізу наведених вище норм, як намір законодавця, який скоріш за все, саме це закладав у правове регулювання військової служби за контрактом.

Громадянам надається можливість вибрати різні варіанти військової служби за контрактом, за умови, що вони відповідають вимогам, передбаченим статтею 20, відповідно до якої громадяни можуть вступити на:

1. військову службу за контрактом осіб рядового складу
2. військову службу за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;
3. військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів або військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, а

також закладів фахової передвищої військової освіти, що здійснюють підготовку осіб на посади сержантського та старшинського складу;

4. військову службу за контрактом осіб офіцерського складу⁸⁴

Втім, практично ж, це позначає, що особи мають відповідати вимогам саме для певних посад, тоді як обмеження на проходження служби повнолітніми, в цілому, відсутні.

Таким чином, держава забезпечує комплектування регулярних збройних формувань двома способами: шляхом призову на військову службу та шляхом укладення контракту з громадянином на проходження військової служби. Відмінність між двома видами служби полягає у обсязі соціальних та правових гарантій. Також різниця полягає у меті призову та меті контрактної служби. В основу служби за призовом покладається адміністративний примус, а в контрактній службі – добровільність та професійний підхід.

Саме такий комбінований підхід дозволяє максимально забезпечити Збройні Сили достатньою кількістю особового складу за штатами воєнного часу та формувати Збройні Сили на професійній основі.

Втім, системний аналіз законодавства вказує на наявність недоліків у юридичній визначеності норм, якими регулюється військова служба за контрактом, що потребує суттєвого доопрацювання.

2.2. Місце територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у системі комплектування військових формувань.

Як випливає з назви, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП) мають виконувати функції комплектування та функції соціальної підтримки. Втім, найбільш відомою для загалу і найбільш дотичною для суспільства є саме функція комплектування.

⁸⁴ Там само

Так, відповідно до абзацу 1 пункту 1 Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки *«територіальні центри комплектування та соціальної підтримки є органами військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації»*⁸⁵.

Відповідно до пункту 8 цього положення завдання ТЦК та СП полягає у забезпеченні виконання громадянами військового обов'язку, проведення заходів з мобілізації, обліку військовозобов'язаних, резервістів та призовників, забезпечення роботи Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів, призов громадян на службу. Крім цього, ТЦК та СП вживають заходів щодо здійснення відбору кандидатів на контрактну службу а також здійснення правового та соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей⁸⁶.

Функції та повноваження територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки детально описані у пунктах 9, 10, 11 згаданого Положення. Перелік цих функцій та повноважень є великим, тому автором даної наукової роботи пропонується виокремити для попереднього розгляду такі:

- *«взаємодіють з місцевими держадміністраціями з питань залучення громадян на військову службу...»*⁸⁷
- *«здійснюють заходи оповіщення та призову громадян [...] (незалежно від місця їх перебування на військовому обліку)»*⁸⁸;

⁸⁵ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text>

⁸⁶ Там само

⁸⁷ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : абзац 4, пункт 9 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text> (дата звернення: 04.04.2024);

⁸⁸ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : абзац 11, пункт 9 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text> (дата звернення: 04.04.2024);

- «розробляють плани проведення мобілізації людських і транспортних ресурсів, удосконалення системи оповіщення, збору та поставки зазначених мобілізаційних ресурсів на відповідній території»;⁸⁹
- «забезпечують згідно із законодавством організацію соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів, призваних на збори, ветеранів війни та військової служби, пенсіонерів та членів їх сімей»⁹⁰
- «звертаються в установленому законом порядку до органів Національної поліції щодо доставлення до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені статтями 210, 210-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення»⁹¹;
- «розглядають справи (цілодобово під час проведення мобілізації та/або у період воєнного стану) про адміністративні правопорушення та накладають адміністративні стягнення відповідно та з дотриманням Кодексу України про адміністративні правопорушення»⁹²;

Перше, на що відразу можна звернути увагу – це надмірне перенасичення ТЦК та СП повноваженнями та завданнями, адже наведений вище перелік не є навіть п'ятою частиною функцій, що покладаються на ТЦК та СП. Ця значна проблема, що тягнеться за ТЦК та СП ще з часів радянської влади, коли узурпація влади за чіткою ієрархією була необхідним

⁸⁹ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : абзац 14, пункт 9 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text> (дата звернення: 04.04.2024);

⁹⁰ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : абзац 20, пункт 9 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text> (дата звернення: 04.04.2024);

⁹¹ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : абзац 37, пункт 9 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text> (дата звернення: 04.04.2024);

⁹² Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : абзац 38, пункт 9 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text> (дата звернення: 04.04.2024);

інструментом диктатури, а наявність в однієї установи необмеженої влади в межах її юрисдикції – зручним способом зробити потенційного призовника безправним.

Втім, станом на сьогодні ТЦК та СП перевантажені функціями і завданнями, обсяг яких не відповідає призначенню ТЦК та СП, як органу, що в першу має забезпечувати комплектність армії. Також деякі з функції ТЦК та СП є мертвими та не можуть бути виконані.

До прикладу, законодавством не роз'яснено спосіб, у який ТЦК та СП співпрацюють з місцевими державними адміністраціями та як має досягатися мета призову громадян на військову службу внаслідок такої співпраці. Себто, чи надає місцева адміністрація інформацію про осіб віком від 18 років, які зверталися до центру надання адміністративних послуг для отримання послуг, за якими можна визначити їхнє місце проживання, склад сім'ї, контактні данні тощо? Чи якісь інші данні? На ці відповіді закон не дає інформації, а відтак не є зрозумілою потреба та зміст цього повноваження ТЦК та СП.

Також, питання є до такого повноваження ТЦК та СП, як *«організація соціального і правового захисту військовослужбовців»*. Так, відповідно до абзацу 17 статті 116 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України заступник командира роти з морально-психологічного забезпечення зобов'язаний *«підключатися про поліпшення матеріально-побутових умов підлеглих, їх соціальний і правовий захист, знати потреби і запити військовослужбовців, вживати заходів для вирішення скарг і заяв, підтримувати зв'язок із сім'ями особового складу роти»*. Також, статтею 59 Статуту внутрішньої служби ЗСУ аналогічні обов'язки покладені на командирів, щодо особового складу ввіреного йому підрозділу⁹³, а статтею 67 того ж Статуту – і на

⁹³ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV : станом на 30 липня 2023 р. Офіційний вісник України 1999 р., № 20, стор. 5, стаття 872, код акта 7561/1999. 1999. 4 червня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 05.04.2024);

головного сержанта бригади⁹⁴. В цілому, Статут передбачає обов'язок кожного командира на кожному рівні армійської ієрархії дбати про соціально-правовий захист підлеглих військовослужбовців. Таким чином, можна твердо констатувати, що правовий та соціальний захист військовослужбовців повністю є питанням військової частини, де військовослужбовець проходить дійсну військову службу і як теоретично, так і на практиці немає питання із категорії соціального захисту, яке для діючого військовослужбовця може вирішити ТЦК та СП.

Крім цього, Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки передбачає також десятки інших норм, які на практиці є «мертвими». До прикладу, нормою, яку ТЦК та СП фізично не здатне виконати є здійснення контролю *«за проведенням на підприємствах, у закладах освіти роботи з ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час»*⁹⁵;

Складно уявити яким чином, до прикладу, Шевченківський РТЦК та СП у місті Києві (площа району складає 2.7 тисяч га., а населення - приблизно 233,5 тисячі осіб) здатний буде провести контроль за веденням обліку військовозобов'язаних працівників підприємств з урахування того, що кількість підприємств Шевченківського району станом на 2021 рік оцінювалася у 19853 підприємства, а кількість найнятих (офіційно) працівників складала 404 124 особи⁹⁶. І це тільки зареєстровані, які здійснюють свою діяльність відповідно до закону та наймають працівників у порядку, передбаченому Кодексом законів про працю.

⁹⁴ Там само

⁹⁵ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : абзац 16, пункт 9 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text> (дата звернення: 04.04.2024);

⁹⁶ Головне управління статистики м. Києва - Показники діяльності підприємств по районах (щорічна інформація). Головне управління статистики м. Києва - Головна. URL: <http://www.kyiv.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=2950&lang=1> (дата звернення: 05.04.2024);

Іншою «зайвою» нормою, на думку автора, є положення про здійснення ТЦК та СП взаємодії «з підприємствами єдиної транспортної системи України під час її підготовки і функціонування в особливий період»⁹⁷; На думку автора, ці повноваження слід повністю віддати у відання Державної спеціальної служби транспорту, яка «є спеціалізованим військовим формуванням, що входить до системи Міністерства оборони України, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період»⁹⁸. У зв'язку з наявністю спеціальної служби, на яку вже покладені відповідні функції переобтяження ТЦК та СП повноваженнями, які їм на властиві не є доречним та необхідним.

Втім, слід також відзначити, що у ТЦК та СП натомість є повноваження, які вони можуть виконувати і це повноваження, що стосуються комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань.

Як було згадано раніше, ТЦК та СП може здійснювати заходи щодо оповіщення та призову громадян на військову службу. Так, призов на військову службу під час дії воєнного стану здійснюється відповідно Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом на підставі пункту 120 цього Положення.⁹⁹

Так, відповідно до пункту 56 Положення військовозобов'язаному вручається повістка, форма якої затверджена додатком 18 до Положення.¹⁰⁰

При цьому, відповідно до абзацу п'ятого пункту 60 Положення «корінець повістки з підписом призовника про те, що його попереджено про день і час явки

⁹⁷ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : абзац 17, пункт 9 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text> (дата звернення: 04.04.2024);

⁹⁸ Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 05.02.2004 р. № 1449-IV : ч.1 ст.1 : станом на 5 лютого 2023 р. Урядовий кур'єр. 2004. 10 березня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text> (дата звернення: 05.04.2024);

⁹⁹ Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом : Постанова КМУ від 21.03.2002 р. № 352 : станом на 2 червня 2023 р. Офіційний вісник України № 13, стор. 25, стаття 656, код акта 21947/2002. 12.04.2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2002-п#Text> (дата звернення: 05.04.2024);

¹⁰⁰ Там само

до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, або пояснювальні записки осіб, яким доручалося вручити повістки (у разі, коли мала місце відмова від одержання повістки або повістку не вручено з будь-яких причин)»¹⁰¹

З урахуванням того, що призов на військову службу через оповіщення через підприємства слід вважати неможливим, у зв'язку з фізичною неспроможністю ТЦК та СП проконтролювати ведення військового обліку на підприємствах, то оповіщення шляхом безпосереднього вручення повістки військовозобов'язаному слід вважати єдиним працюючим інструментом в Україні, щодо примусу громадян України до виконання обов'язку щодо захисту Батьківщини, її суверенітет, територіальної цілісності та незалежності.

І очевидна проблема відразу проявляється у тому, що законодавством не передбачено прямого безпосереднього доступу ТЦК та СП до реєстрів, за якими вони могли визначити місце фактичного проживання громадян чи місця роботи з метою вручення повістки.

Відповідно до частини 8 статті 5 Закону України «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів»:

«Органами ведення Реєстру є районні (об'єднані районні), міські (районні у місті, об'єднані міські) територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, Центральне управління Служби безпеки України та регіональні органи Служби безпеки України, відповідні підрозділи Служби зовнішньої розвідки України та розвідувального органу Міністерства оборони України»¹⁰²

Водночас статтею 13 цього ж Закону передбачено порядок формування даних реєстру:

«Для формування бази даних Реєстру Центральна виборча комісія, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику,

¹⁰¹ Там само

¹⁰² Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів : Закон України від 16.03.2017 р. № 1951-VIII : станом на 4 квіт. 2024 р. Голос України. 2017. 19 квіт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19#Text> (дата звернення: 27.04.2024).

та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, подають шляхом електронної взаємодії Держателю Реєстру відомості, передбачені статтею 7 цього Закону, стосовно усіх громадян України віком від 18 до 60 років».

При цьому, відповідно до статті 14 цього ж Закону актуальність даних у реєстрі забезпечується органами ведення реєстру на підставі відомостей, що отримуються від державних установ, банків та реєстрів. Органи ведення реєстру отримують електронно дані від органів зайнятості, соціального захисту, міністерства внутрішніх справ, державної судової адміністрації та інших.

Сумнівним видається спосіб, у який реалізована така взаємодія з державними органами та реєстрами.

По-перше, недостатнім є нормативне регулювання електронної інформаційної взаємодії Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів з іншими реєстрами.

По-друге, щодо тих випадків, коли нормативне регулювання присутнє – воно передбачає формат запиту щодо кожної особи окремо до кожного реєстру окремо на підставі таких положень про взаємодію між реєстрами. Прикладами таких нормативних регулювань є Порядок електронної інформаційної взаємодії Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів і Державного реєстру фізичних осіб - платників податків;¹⁰³ Порядок організації електронної інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром призовників, військовозобов'язаних та резервістів і Єдиним державним реєстром судових рішень.¹⁰⁴

¹⁰³ Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів і Державного реєстру фізичних осіб - платників податків : Наказ М-ва оборони України від 21.08.2023 р. № 494/446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1564-23#Text> (дата звернення: 27.04.2024).

¹⁰⁴ Про затвердження Порядку організації електронної інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром призовників, військовозобов'язаних та резервістів і Єдиним державним реєстром судових рішень :

Крім цього Положенням про ТЦК та СП не передбачено повноваження цих органів також зупиняти громадян на вулиці для проведення вибіркової перевірки особи на предмет наявності військово-облікових документів та виконання військового обов'язку (*прим.* - станом на дату підготовки даної наукової роботи). Такі повноваження відсутні у Положенні про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки. А без встановлення особи уповноважені особи ТЦК та СП не можуть попередньо заповнити дані, які мають бути у повістці. При цьому, закон не зобов'язує громадян представлятися представникам ТЦК та СП (*прим.* - станом на дату підготовки даної наукової роботи).

Ці питання потребують законодавчого врегулювання та вдосконалення. Найважливіше питання, яке потрібно вирішити – це позбавити ТЦК та СП функцій, які їм не властиві або виконати які вони не здатні фізично та матеріально. Частина цих функцій слід ліквідувати взагалі, а частину – повністю передати іншим органам державної влади та службам. Для ТЦК та СП потрібно залишити лише функцію призову громадян на військову службу (ефективність реалізації якої слід суттєвого покращити) та зберігання особових справ осіб, звільнених з військової служби. Під питанням є також необхідність зберігання тих документів військовозобов'язаних, які не є необхідними для призову на військову службу у майбутньому.

Також, функцію обліку військовозобов'язаних на підприємствах можна повністю передати Державній службі з питань праці, збільшивши чисельність працівників цієї служби та розширивши їх повноваження щодо перевірки підприємств на виконання вимог ведення військового обліку, недопущення неофіційного працевлаштування, шляхом оформлення працівників, як фізичних осіб-підприємців або взагалі без оформлення будь-яких правовідносин, зокрема – трудових. При цьому, надати Державній службі з питань праці можливість

вручати повістки на уточнення військово-облікових даних особам призовного віку, чию присутність виявлено в ході перевірки та облік яких не вів роботодавець. Державну податкову службу – повідомляти про осіб, які формально здійснюють підприємницьку діяльність, яка має ознаки трудових відносин.

Крім цього, слід надати повноваження органам ТЦК та СП здійснювати випадкову перевірку документів осіб в громадських місцях, адміністративне затримання без доставлення до ТЦК та СП з одночасним викликом представників правоохоронних органів, які можуть здійснити таке доставлення.

Також слід запровадити адміністративну та кримінальну відповідальність за відмову надати документи, що посвідчують особу та застосування фізичної сили проти представників ТЦК та СП при такій перевірці. З цього також випливає, що слід законодавчо врегулювати межі, порядок та спосіб застосування фізичної сили та нелетальних спецзасобів представниками ТЦК та СП.

Без сумніву, цей інструмент може виглядати надто радикальним, але підхід держави до призову, як інструменту примусу до виконання обов'язку слід переглядати. Якщо призов на військову службу за своєю правовою природою є примусом, до виконання зобов'язання, то не слід інструменти, які забезпечують цей примус робити необов'язковими, або такими, які неможливо виконати через наявність недоліків за яких особа може уникнути вручення повістки шляхом приховування місця проживання, роботи або відмови представитися на вулиці чи отримати на вулиці повістку. Особливо з урахування того, що станом на сьогодні представники ТЦК та СП не можуть затримати особу навіть до прибуття патрульного наряду поліції, а після прибуття особа може зникнути далеко за горизонтом.

Втім, резонно, що цей інструмент не єдиний, який держава має переглянути. Так, потрібно змінити також підхід до забезпечення актуальності облікових даних військовозобов'язаних. Наразі держава не має діючих

інструментів зобов'язати або заохотити громадян України оновити свої військово-облікові дані або притягнути чи навіть довести, що людина ухилилася від такого обов'язку. Навіть попри те, що статтями 210, 210¹ та 211 передбачена відповідальність за порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку, законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію та за зіпсуття військово-облікових документів чи втрату їх з необережності - розшук та притягнення таких осіб до відповідальності з подальшим призовом на військову службу не є ефективним, позаяк стаття 32 Закону України про «Національну поліцію України» містить виключний перелік підстав за яких поліцейський має право здійснювати перевірку документів особи¹⁰⁵, серед яких відсутня така підстава як «перевірка документів особи з метою перевірки дотримання особою правил військового обліку під час дії воєнного стану».

При цьому, слід врахувати, що для притягнення особи до відповідальності (за чинним законодавством) ТЦК та СП має спершу встановити факт порушення (наприклад, що особа взагалі не ставала ніколи на облік за місцем реєстрації) не маючи доступу до Єдиного державного демографічного реєстру та передати списки порушників до Національної поліції, після чого ті мають розшукати поточне місце перебування особи, ідентифікувати її при затриманні як порушника і лише після цього доставити особу до ТЦК та СП, де може бути розглянута справа про адміністративне правопорушення.

Такий складний механізм є малоефективним через складність розшуку особи, яка не є підозрюваною у кримінальній справі у зв'язку з чим, момент настання відповідальності за порушення правил військового обліку слід змінити.

Так, слід законодавчо передбачити контрактно-міліційний спосіб комплектування Збройних Сил України на основі загальної військової повинності.

¹⁰⁵ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII : станом на 29 березня 2024 р. Голос України № 141-142. 2015. 6 серпня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 05.04.2024);

До прикладу, законодавчо особа має бути зобов'язана протягом першого місяця кожного триместру має з'являтися до ТЦК та СП, з метою уточнення облікових даних та, з проставленням підпису та печатки про проходження чергового обліку. При цьому, без відсутності відповідного запису у військово-обліковому документі така особа не повинна отримувати жодних соціальних послуг та виплат надання яких здійснюється державою, можливості відкривати нові банківські рахунки. Додатковим стимулом також може виступати настання кримінальної відповідальності за неуточнення військово-облікових даних протягом більше ніж пів року.

Іншим стимулом також може бути правова гарантія на перехідний період, що особа, яка оновлює військово-облікові данні вперше під час дії воєнного стану не може бути призвана на військову службу протягом 2 тижнів з моменту такого запису до військово-облікового документу.

Питанням для обговорення та дебатів залишається строки, протягом яких дані мають бути оновлені, строк з якого настає кримінальна відповідальність, частота оновлення даних, але суть залишається такою ж – держава має зайняти більш жорстку позицію щодо забезпечення виконання громадянами обов'язку щодо захисту Батьківщини, що неможливо тоді, коли держава не має інформації про місце перебування військовозобов'язаних, правових інструментів, щоб забезпечити дієвість примусу до виконання обов'язку або невідворотність настання наслідків за невиконання обов'язку.

В цілому, щодо ТЦК та СП можна зробити висновок, що їхнє місце у системі комплектування регулярних військових формувань полягає у здійсненні військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів на ввіреній їм території а також здійсненні призову громадян на військову службу.

Водночас, чинне законодавство суттєво переобтяжує ТЦК та СП функціями, що їм не властиві або вже виконуються іншими військовими формуваннями, державними органами та установами. Також вбачаються недосконалість правового регулювання діяльності ТЦК та СП в частині

можливості здійснювати військовий облік та призов швидко, ефективно та з мінімальною затратою ресурсів. У зв'язку з цим пропонується позбавити ТЦК та СП надмірних повноважень та оптимізувати повноваження, що залишаються.

Ці питання пропонується передати на розгляд законодавцю для вирішення проблемних аспектів комплектування Збройних Сил України, інших військових формувань з метою покращення мобілізаційної роботи та боєздатності армії.

2.3. Виконання обов'язку щодо захисту Батьківщини поза військовими формуваннями

Окремо слід розглянути питання виконання обов'язку щодо захисту Батьківщини поза військовими формуваннями. Як було зазначено раніше – громадяни мають обов'язок щодо захисту України, її територіальної цілісності та незалежності, який вони виконують у складі Збройних Сил України, інших військових формувань примусово (за призовом) чи добровільно (за контрактом).

Однак розумним буде питання: чи є контрактна служба єдиним способом, як громадянин може добровільно виконати обов'язок щодо захисту Батьківщини. Відповідь на це не така очевидна, як може здаватися на перший погляд. Хоча Конституція України і передбачає, що громадянин України має такий обов'язок і визначає, що виконує він його складі Збройних Сил, однак це не позбавляє громадянина можливості виконати його добровільно, при цьому не вступаючи на військову службу.

Так, чинним є Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Ним, як було згадано раніше, цивільним особам надається можливість зі зброєю в руках захищати Україну.

Втім, законом, зі зрозумілих причин не передбачено звільнення від проходження військової служби у разі виконання обов'язку поза військовими формуваннями, оскільки в інтересах держави є забезпечення комплектності регулярної армії, яка підпорядковується військовому командуванню з чіткою

ієрархічною структурою та з межами компетенцій, повноважень та відповідальності військовослужбовців та командирів на кожному з рівнів управління військами.

Відповідно, виконання обов'язку щодо Захисту України не у складі регулярної армії слід вважати дією, яку громадянин має право вчиняти спонтанно за умови дотримання звичаїв війни, що є доцільним у разі неможливості держави призвати громадянина на військову службу, або у зв'язку неможливістю громадянина у передбачений законом порядок прибути до найближчого ТЦК та СП або військової частини для вступу на військову службу.

Такий Закон також врегульовує законодавчо збройний опір громадянами, що наразі перебувають на окупованих територіях та добровільно бажають і здійснюють такий опір.

Що стосується не збройної боротьби, то перспективним є варіант залучення громадян до завдань оборонного характеру без призову на військову службу. Так, громадян можна було б залучати до робіт пов'язаних з побудовою укріплених ліній оборони.

Втім, станом на сьогодні громадян можна залучати лише *«для виконання робіт, що мають оборонний характер, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, що виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення, а також не можуть бути пов'язані з підприємництвом або іншою діяльністю, спрямованою на одержання прибутку, та до яких належать роботи і послуги, що не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки»*¹⁰⁶

¹⁰⁶ Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану : Постанова КМУ від 13.07.2011 р. № 753 : абзац 3 пункту 3 : станом на 31 жовтня 2023 р. Офіційний вісник України № 55, стор. 39, стаття 2192, код акта 57645/2011. 2011. 29 липня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-п#Text> (дата звернення: 06.04.2024);

Здавалося б, це якраз те, що потрібно для залучення цивільних до побудови ліній оборони, однак пунктом 8 «Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» зазначено, що види суспільно-корисних робіт визначаються уповноваженими органами відповідно до орієнтованого переліку, що затверджений додатком до даного Порядку, який у свою чергу включає всі види робіт, крім тих, що безпосередньо пов'язані із оборонною діяльністю. У зв'язку з цим пропонується розширити перелік та додати до нього роботи, пов'язані із виготовленням та встановленням інженерних загороджень, спорудження та встановлення протитанкових та протипіхотних загороджень, резервних позицій піхотних з'єднань за межами бойового ураження ворожою артилерією з метою побудови резервної лінії оборони на випадок часткового тактичного успіху ворога.

Дані заходи дозволять зменшити кількість осіб, які мають призватися на військову службу для проходження служби на інженерних посадах та краще заповнити решту вакантних посад у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Таким чином, законодавство передбачає можливість громадян виконувати свій обов'язок щодо захисту Батьківщини поза військовими формуваннями або збройним шляхом, або шляхом долучення до оборонної діяльності не на службі у ЗСУ. При цьому, виявлено недосконалість правового регулювання залучення цивільних до робіт оборонного характеру, у зв'язку з чим виявлені недоліки пропонується виправити та внести ряд змін до законодавства з метою оптимізації людського ресурсу ЗСУ та збільшення їх комплектності.

2.4. Соціальні та правові гарантії військовослужбовців

На захист прав військовослужбовців державою ухвалено цілу низку нормативно-правових актів. Але спершу слід визначити, що саме входить до соціальних та правових гарантій військовослужбовців.

Так, автор вважає за належне висловити думку, що в умовах активних бойових дій кожен військовослужбовець потребує не тільки віддаленої можливості отримати відпустку чи пенсію за військовим стажем, а й поточного правового захисту в структурі, що має чітку та жорстку ієрархію субординацію в умовах якої військовослужбовцю складніше здійснювати самостійний захист своїх прав, ніж пересічному громадянину. Також, військовослужбовцю складніше здійснювати захист своїх прав у момент, коли він ще перебуває на військовій службі, ніж коли він з неї уже звільнився.

Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», соціальними та правовими гарантіями військовослужбовців є:

- грошове забезпечення (стаття 9);¹⁰⁷
- продовольче, речове та інше забезпечення (стаття 9¹);¹⁰⁸
- нормованість службового часу та часу відпочинку (стаття 10);¹⁰⁹
- право на відпустки (стаття 10¹);¹¹⁰
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та біологічне батьківство/материнство (стаття 11);¹¹¹
- забезпечення житлом, за наявності вислуги років (стаття 12);¹¹²
- право на освіту (стаття 13)¹¹³

Найбільш критичним питанням у системі соціального захисту військовослужбовців є питання грошового забезпечення. Так, відповідно до статті 9 згаданого вище Закону: *«Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що*

¹⁰⁷ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII : станом на 29 березня 2024 р. Голос України. 1992. 10 січня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 08.04.2024);

¹⁰⁸ Там само

¹⁰⁹ Там само

¹¹⁰ Там само

¹¹¹ Там само

¹¹² Там само

¹¹³ Там само

відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів»¹¹⁴.

Саме грошове забезпечення та порядок його виплати регулюється *«Порядком виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам»* щомісячні та одноразові, а також основні та додаткові види грошового забезпечення. Так, відповідно до пункту 2 розділу I Порядку бувають такі види забезпечення:

- *«щомісячні основні види грошового забезпечення;*
- *щомісячні додаткові види грошового забезпечення;*
- *одноразові додаткові види грошового забезпечення.*

До щомісячних основних видів грошового забезпечення належать:

- *посадовий оклад;*
- *оклад за військовим званням;*
- *надбавка за вислугу років.*

До щомісячних додаткових видів грошового забезпечення належать:

- *підвищення посадового окладу;*
- *надбавки;*
- *доплати;*
- *винагорода військовослужбовцям, які обіймають посади, пов'язані з безпосереднім виконанням завдань із забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту;*
- *премія.*

До одноразових додаткових видів грошового забезпечення належать:

- *винагороди (крім винагороди військовослужбовцям, які обіймають посади, пов'язані з безпосереднім виконанням завдань із забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту), а також додаткова винагорода на період дії воєнного стану;*
- *допомоги».*

¹¹⁴ Там само

Найбільш очевидна проблема, пов'язана із соціальним та правовим захистом військовослужбовців полягає у порядку здійснення грошового забезпечення військовослужбовців. Зміст цієї проблеми - у відсутності юридичної визначеності у питаннях прогнозованості розміру доходів окремо взятого військовослужбовця.

Так, законодавство, що регулює доходи військових майже повністю не є зв'язаним із прожитковим мінімумом для працездатних осіб чи мінімальною заробітною платою. До прикладу, посадовий оклад військовослужбовця, що проходить дійсну військову службу за призовом (крім строковиків) чи за контрактом - розраховується шляхом множення 1762 грн на тарифний коефіцієнт, який у свою чергу має відповідати тарифному розряду посади, як це передбачено абзаці 1 пункту 4 Постанови КМУ №704 від 30.08.2017 та додатку 1 цієї ж Постанови¹¹⁵.

В першу чергу виникає питання, чому саме 1762 грн? І чим обґрунтовується необхідність саме це число помножити на коефіцієнти, щоб визначити посадовий оклад військовослужбовця за тарифом посади.

Доцільно було спростити підхід до нарахування посадового окладу зазначивши суми посадових окладів напряму у Додатку 1 до Постанови КМУ №704. Схожа проблематика пов'язана і з нарахуванням окладів за військовим званням, де для розрахунку використовується множення 1762 грн. на коефіцієнт, як це зазначено у абзаці 1 пункту 4 Постанови та додатку 14 цієї ж Постанови.¹¹⁶

Також слід відзначити проблемність нарахування решти грошового забезпечення.

Зрозумілим є намір Уряду здійснювати нарахування надбавки за вислугу років у відсотковому відношенні до посадового окладу залежно від

¹¹⁵ Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Каб. Міністрів України від 30.08.2017 р. № 704 : станом на 1 березня 2024 р. Урядовий кур'єр. 27.09.2017 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-п#Text> (дата звернення: 09.04.2024);

¹¹⁶ Там само

загальної вислуги військовослужбовця (підпункт 1 пункту 6 Постанови КМУ №704;¹¹⁷ пункт 1 розділу IV наказу МО України № 260 від 07.06.2018¹¹⁸).

Натомість, складно погодитися із порядком нарахування надбавки за особливості проходження служби. Так, відповідно до пункту 1 Розділу VI наказу МО України № 260 від 07.06.2018 «*військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової військової служби) щомісячно виплачується надбавка за особливості проходження служби в розмірах до 100 відсотків посадового окладу, окладу за військове звання та надбавки за вислугу років залежно від складності та важливості виконуваних обов'язків*»¹¹⁹.

Крім цього, відповідно до абзацу 3 пункту 2 Розділу VI того ж Наказу – **мінімальний розмір** такої надбавки не може перевищувати 65%¹²⁰. Втім законодавством не передбачено якою може бути мінімальна надбавка, у зв'язку з чим, вона, теоретично може складати 1%. З цим погоджується Верховний Суд, який у пункті 45 рішення по справі №380/19324/23 від 05.03.2024 зазначив наступне:

*«...встановлення граничного розміру вказує на те, що відповідний вид певної складової грошового забезпечення має мінімальні та максимальні кількісні показники, які можуть варіюватися, тобто не є сталими величинами...».*¹²¹

При цьому, у пункті 51 цього ж рішення Суд зазначив, що:

«З аналізу положень пункту 2 Розділу VI Порядку № 260 убачається, що саме Міністром оборони України встановлюється мінімальний гарантований розмір надбавки за особливості проходження служби, який

¹¹⁷ Там само

¹¹⁸ Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам : Наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 р. № 260 : станом на 29 вересня 2023 р. Офіційний вісник України № 55, стор. 225, стаття 1938, код акта 90816/2018. 20 липня 2018 р. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text> (дата звернення: 10.04.2024);

¹¹⁹ Там само

¹²⁰ Там само

¹²¹ Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05.03.2024 р. у справі № 380/19324/23. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/zs_990_06_23_2024_03_05 (дата звернення: 10.04.2024);

залежить від наявного фонду грошового забезпечення, передбаченого в кошторисі Міністерства оборони України, та може визначатися від 1% посадового окладу, окладу за військове звання та надбавки за вислугу років та не може перевищувати 65% його розміру (окладу)»

Також слід звернути увагу на щомісячне преміювання у порядку, передбаченому Розділом XVI Наказу МО України №260. При цьому, відповідно до пункту 2 Розділу XVI цього Наказу *«розмір щомісячної премії, але не менше 10 відсотків посадового окладу, встановлює Міністр оборони України для відповідних категорій військовослужбовців виходячи з наявного фонду грошового забезпечення, передбаченого в кошторисі Міністерства оборони України, та особливостей проходження військової служби»*.¹²²

При цьому, пунктом 1 Розділу XVI встановлено, що командири військових частин мають право здійснювати таке преміювання,¹²³ з чого можна зробити висновок, що воно не є обов'язковим. Тоді як відповідно до окремого доручення Міністра оборони України розмір такої премії станом на 01.02.2023 за найнижчим тарифним розрядом складав 633%¹²⁴. Іншими словами, якщо військовослужбовець обіймає посаду за 1 тарифним розрядом, то відповідно його посадовий оклад розраховується шляхом множення 1762 грн. на коефіцієнт 1,4 (відповідно до Додатку 1 до Постанови КМУ №704 та абзацу 1 пункту 4 цієї ж Постанови¹²⁵) та складає 2466 грн. При застосуванні преміального коефіцієнту у розмірі 633% військовослужбовець отримує додаткових 15 614 грн.

¹²² Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам : Наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 р. № 260 : станом на 29 вересня 2023 р. Офіційний вісник України № 55, стор. 225, стаття 1938, код акта 90816/2018. 20 липня 2018 р. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text> (дата звернення: 10.04.2024);

¹²³ Там само

¹²⁴ Додаток 2 до доручення Міністра оборони України : Окреме доручення від 01.02.2023 р. № 2683/з. URL: <https://social.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/2683z.pdf> (дата звернення: 09.04.2024);

¹²⁵ Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Каб. Міністрів України від 30.08.2017 р. № 704 : станом на 1 березня 2024 р. Урядовий кур'єр. 27.09.2017 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-п#Text> (дата звернення: 09.04.2024);

Якщо врахувати, що мінімальний оклад за посадою складає 2466 грн, мінімальний оклад за званням (1762 грн. * 0,25) складає 440 грн., то гарантоване грошове забезпечення військовослужбовця складає 2906 грн, тоді як решта виплат, що складають грошове забезпечення військовослужбовця перебувають у повній дискреції командирів військових частин.

Дана проблема ставить під сумнів соціальну захищеність військовослужбовців, оскільки правовому регулюванню грошового забезпечення військовослужбовців бракує юридичної визначеності, а норми права сформульовані таким чином, що не дають пересічному військовому, а тим паче громадянину (який міг розглядати варіант вступу на військову службу за контрактом) спрогнозувати гарантований йому державою рівень соціального захисту та турботи.

Пропонується вирішити це питання зменшивши залежність розрахунку грошового забезпечення військовослужбовців за щомісячними основними видами грошового забезпечення. Також слід збільшити розмір виплат за посадовим окладом, за званням та пропорційно зменшити розмір щомісячних виплат за рішенням міністра оборони України, позбавивши командирів військових частин та міністра оборони України надмірних дискреційних повноважень та надавши соціальному захисту військовослужбовців більшої ясності та визначеності.

Не менш серйозним питанням соціального захисту військовослужбовців є **право на охорону здоров'я та медичну допомогу**. Оскільки в межах даної наукової роботи не є доцільним розглядати всю систему медичної допомоги та охорони здоров'я у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, то основний акцент буде зроблено на питанні, з яким за весь час військової служби особа зіштовхується щонайменше один раз: військово-лікарська експертиза.

У самому визначенні військово-лікарської експертизи, яке наведено у пункті 1.1 глави 1 розділу I наказу №402 МО України від 14.08.2008, вказано, що вона «визначає придатність за станом здоров'я до військової служби призовників, військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, установлює причинний зв'язок захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтв) та визначає необхідність і умови застосування медико-соціальної реабілітації та допомоги військовослужбовця».

Тобто, серед її основних функцій – це недопуск до служби осіб, які за станом здоров'я не здатні виконувати посадові обов'язки та звільнення зі служби осіб, чиє здоров'я погіршилося до такого рівня, що вони не можуть продовжувати службу та/або потребують медичної допомоги у вигляді лікування та реабілітації. Якщо сформулювати ще простіше, то її основним завданням є визначити стан здоров'я військовозобов'язаних та військовослужбовців, а також – яких дій потрібно вжити у разі виявлення проблем у здоров'ї. На такі комісії покладається обов'язок контролювати стан здоров'я військовослужбовців.

Втім, порядок визначення ступеню придатності до військової служби містить декілька серйозних недоліків, одним з яких є неврахування явища коморбідності до основного захворювання. Тобто, наявність у військовослужбовця двох і більше хвороб. Розклад хвороб також не передбачає розгляду придатності до служби за наявності кількох не пов'язаних між собою хвороб. На цю проблему звернули увагу ГО «ПРИНЦИП» у своїй аналітичній записці про системи визначення придатності до служби. Так, вони зазначають, що *«коморбідні стани, такі як діабет, імунодефіцитні або серцево-судинні хвороби, можуть підвищити ризик запалення ран та інфекцій, а також ускладнити процес лікування»*¹²⁶.

¹²⁶ Галан Л., Лисенко Є., Носкова Л. Система визначення придатності до служби. Київ, 2023. 49 с., сторінка 30
URL: <https://www.pryncyp.com/analytics/systema-vyznachennya-prydatnosti-do-sluzhby/> (дата звернення: 10.04.2024);

Так, за наявності сукупності хвороб, кожна з яких окремо не є підставою для звільнення особи з військової служби, військово-лікарська комісія (далі – ВЛК) не має підстав ухвалювати рішення про непридатність особи до військової служби навіть у випадку, якщо вступ на службу або її продовження неминуче призведе до погіршення стану здоров'я особи, що може бути невідворотним.

Дане питання потребує змін та доопрацювання з боку законодавця та центральних органів державної влади для недопущення негативного впливу держави (внаслідок дій чи бездіяльності) на стан здоров'я військовослужбовця.

До проблем правового захисту військовослужбовців також слід віднести питання оскарження законності наказів командирів або захисту порушених прав.

Так, відповідно до статті 30 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України: *«Начальник має право віддавати підлеглому накази і зобов'язаний перевіряти їх виконання. Підлеглий зобов'язаний беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу, і ставитися до нього з повагою»*¹²⁷.

При цьому, відповідно до статті 37 цього ж Статуту: *«Командир (начальник) відповідає за відданий наказ, його наслідки та відповідність законодавству, а також за невжиття заходів для його виконання, за зловживання, перевищення влади чи службових повноважень.*

*За віддання і виконання явно злочинного наказу (розпорядження) винні особи притягаються до відповідальності згідно із законом»*¹²⁸.

З аналізу зазначених положень Статуту випливає, що військовослужбовець зобов'язаний виконати наказ, який не є явно законним, але потенційно може суперечити законодавству України, що підлеглий може припускати, але не бути

¹²⁷ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV : станом на 30 липня 2023 р. Офіційний вісник України 1999 р., № 20, стор. 5, стаття 872, код акта 7561/1999. 1999. 4 червня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 05.04.2024);

¹²⁸ Там само

впевненим точно. При цьому, Статутом не передбачена можливість для військовослужбовця поставити під сумнів законність наказу, який він був змушений виконати.

Військовослужбовець перебуває у постійному становищі, коли він має виконати будь-який наказ командира, допоки він не є явно злочинним без можливості поскаржитися на тиск командира, який останній здійснює за рахунок своїх дискреційних повноважень. При цьому, не має можливості поскаржитися на такі зловживання не ставлячи, при цьому, під сумнів авторитет командира та його накази.

У зв'язку з цим, вітається ініціатива щодо створення Центрального управління захисту прав військовослужбовців, яке, відповідно до прес-релізу Міністерства оборони України буде здійснювати перевірку:

- забезпечення військовослужбовців;
- дотримання права на відпустку;
- дотримання командирами своїх повноважень;
- ненадання/недостатнє надання медичної допомоги;
- щодо якості надання соціальних гарантій;
- випадків порушень гендерної рівності;¹²⁹

Втім, для більшої ефективності даного органу - він має бути відокремленим від підпорядкування Міністру оборони України з можливістю здійснювати повноваження, що є подібними до повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з урахуванням особливостей воєнного часу. При цьому, керівник цього органу повинен мати повноваження видавати приписи щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності або порушення питання щодо притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності осіб, винних у грубому порушенні прав військовослужбовців.

¹²⁹ Міністерство оборони України. Міноборони започатковує нову ініціативу із захисту прав військовослужбовців. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minoborony-zapochatkovuie-novu-initsiatyvu-iz-zakhystu-prav-viiskovosluzhbovtziv> (дата звернення: 10.04.2024);

З підстав, зазначених вище можна стверджувати, що Україною здійснюється соціальних захист військовослужбовців, що є обов'язковою складовою позитивного зобов'язання держави в частині забезпечення виконання громадянами України обов'язку щодо захисту її незалежності, територіальної цілісності та суверенітету. Соціальний та правовий захист включає право на передбачуване грошове забезпечення, справедливу оцінку стану здоров'я під час проходження ВЛК, право не виконувати явно злочинні накази тощо.

При цьому, система соціального та правового захисту військовослужбовців потребує суттєвого доопрацювання з метою недопущення невиконання державою свого позитивного зобов'язання щодо соціального захисту військовослужбовців.

Держава має позитивне зобов'язання забезпечити комплектність ЗСУ. Це завдання вона виконує двома способами: шляхом призову на військову службу та шляхом укладення контракту з громадяниною. В основу служби за призовом покладається адміністративний примус, в контрактній службі – добровільність та професійність.

Тільки такий комбінований підхід дозволяє максимально забезпечити ЗСУ достатньою кількістю особового складу за штатами воєнного часу.

Втім, системний аналіз законодавства вказує на наявність недоліків у юридичній визначеності норм, якими регулюється військова служба за контрактом, що потребує суттєвого доопрацювання.

Крім цього, Україною здійснюється соціальних захист військовослужбовців, що є одним із позитивних зобов'язанням держави. Таке зобов'язання включає право військовослужбовця на передбачуване грошове забезпечення, справедливу оцінку стану здоров'я під час проходження ВЛК, право не виконувати явно злочинні накази тощо.

Втім, система соціального та правового захисту військовослужбовців потребує суттєвого доопрацювання з метою недопущення невиконання державою свого позитивного зобов'язання щодо соціального захисту військовослужбовців.

Водночас, щодо ТЦК та СП можна зробити висновок, що їхнім основним завданням є здійснення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів на ввіреній їм адміністративній території а також здійсненні призову громадян на військову службу.

Втім, чинним законодавством суттєво переобтяжено ТЦК та СП функціями, що їм не властиві або дублюються іншими суб'єктами. У зв'язку з цим законодавцю пропонується позбавити ТЦК та СП надмірних повноважень та оптимізувати ті повноваження, що залишаються.

Також, законодавство передбачає можливість для громадян виконувати свій обов'язок щодо захисту Батьківщини поза військовими формуваннями або збройним шляхом, або шляхом долучення до оборонної діяльності не на службі у ЗСУ. При цьому, виявлено недосконалість правового регулювання залучення цивільних до робіт оборонного характеру, у зв'язку з чим виявлені недоліки пропонується виправити з метою оптимізації застосування особового складу ЗСУ та збільшення їх комплектності.

РОЗДІЛ 3

3.1. Чинна стратегія держави, щодо вирішення проблем комплектування військових формувань

Розгляд даного питання є актуальним у зв'язку з ухваленням Верховною Радою України проєкту закону України №10449 від 30.01.2024 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку», що відбулося 11.04.2024¹³⁰.

Так у тексті проєкту закону, що аналізується, запроваджується ряд норм, що з одного боку є революційними та такими, що назріли не тільки «позавчора», а ще «минулого десятиліття», а з іншого породжують новий ряд проблем, які законодавець не врегулював новим законпроєктом, а подекуди – посилив.

Так, проєктом закону пропонується внесення змін до ряду законів. Серед змін - **тимчасове позбавлення громадянина права користування транспортним засобом** (доповнивши КАС України статтею 283-2);¹³¹ Згідно з цією статтею заборона здійснюється за позовом ТЦК та СП. При цьому, суд відмовляє у задоволенні позову у разі, якщо позивач не доведе існування конкретних обставин та вжиття заходів щодо них, зокрема:

«1) невиконання особою під час мобілізації обов'язків, передбачених частиною третьою статті 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», та вчинення нею адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 210¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення;

¹³⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11.04.2024 р. № 3633-ІХ. Голос України. 2024. 17 квіт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

¹³¹ пп.7, п.2 Розділу І «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» : Закон України від 11.04.2024 р. № 3633-ІХ. Голос України. 2024. 17 квіт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

2) неможливість здійснити адміністративне затримання та доставлення такої особи до територіального центру комплектування та соціальної підтримки органами та підрозділами, що входять до системи поліції;

3) вручення такій особі вимоги територіального центру комплектування та соціальної підтримки про виконання обов'язку (обов'язків) військовозобов'язаним, резервістом відповідно;

4) невиконання такою особою зазначеного у вимозі обов'язку (обов'язків)»¹³².

При цьому, закон не дає чіткої відповіді на те чи повинен позивач довести всі 4 обставини, чи достатньо довести 1 або 2 обставини. Відсутність юридичної визначеності щодо цього питання може призвести до великої кількості несправедливих судових рішень.

Також, законом пропонується *запропонувати* громадянам у добровільному порядку **zareєструвати електронний кабінет призовника, військовозобов'язаного чи резервіста.**¹³³ І хоча ідея із цифровізацією адміністративних послуг у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації є без сумніву прогресивним рішенням у напрямку позитивних змін – доцільніше було б зробити такий електронний кабінет обов'язковим та забезпечити 90% послуг, які не потребують відвідування ТЦК та СП саме через цей електронний кабінет, залишивши фізичну взаємодію держави і громадян з таких питань лише у випадках, коли громадянин призивається на військову службу або ухиляється від обов'язків під час мобілізації та не з'являється за викликом до ТЦК та СП.

Іншою нормою, що набуде чинності незабаром є обов'язок військовозобов'язаних протягом 60 днів з дня набрання чинності указом Президента України про оголошення мобілізації здійснити оновлення облікових даних через ЦНАП, або електронний кабінет, або у ТЦК та СП за місцем свого перебування чи знаходження¹³⁴.

¹³² Там само

¹³³ пп.10, п.8 Розділу I «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку»: Закон України від 11.04.2024 р. № 3633-IX. Голос України. 2024. 17 квіт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

¹³⁴ Там само

Ця норма є вкрай важливою, оскільки вона ж буде відправною точкою для притягнення до відповідальності, у разі пропуску громадянами строку оновлення своїх даних в установленому порядку, про що буде згадано тексті далі.

Найважливішою зміною, втім, є зобов'язання громадян на рівні закону мати при собі цілодобово військово-облікові документи та пред'являти їх на вимогу представників ТЦК та СП чи поліції зі здійсненням, при цьому, відеофіксації. Так, пропонується норма закону у такій редакції:

«У період проведення мобілізації (крім цільової) громадяни України чоловічої статі віком від 18 до 60 років зобов'язані мати при собі військово-обліковий документ та пред'являти його за вимогою уповноваженого представника територіального центру комплектування та соціальної підтримки або поліцейського, а також представника Державної прикордонної служби України у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та на пунктах пропуску через державний кордон України.

Під час перевірки документів уповноважений представник територіального центру комплектування та соціальної підтримки або поліцейський здійснює фото- і відеофіксацію процесу пред'явлення та перевірки документів із застосуванням технічних приладів та засобів фото- та відеофіксації, а також може використовувати технічні прилади, засоби та спеціалізоване програмне забезпечення з доступом до Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів»¹³⁵.

Ця норма частково збігається з рекомендаціями автора, наведеними у Розділі 2 даної наукової роботи, але також неможливо не відзначити серйозні недоліки у цій майбутній редакції частини 6 статті 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», а саме:

1. Дане положення надає повноваження ТЦК та СП (та поліції) здійснювати перевірку військово-облікових документів. При цьому, доцільно було б уточнити, що при такій перевірці – особі може бути

¹³⁵ Там само

вручена повістка на уточнення військово-облікових даних або з іншою метою, оскільки станом на зараз не чітко врегульованим питання де та в яких місцях ТЦК та СП може вручати повістки. До прикладу, якщо побоюючись миттєвої мобілізації особа прийшла до ЦНАП для оновлення військово-облікових даних, то законодавство не забороняє представникам ТЦК та СП на виході із приміщення ЦНАП вручити людині повістку, що нівелює мету цієї норми, позаяк значна частина громадян у такому разі не оновить дані ні у ТЦК та СП, ні у ЦНАПі.

2. Норма про відеофіксацію перевірки військово-облікових даних має бути обов'язковою, як для ТЦК та СП, так і для представників поліції. Це необхідно для недопущення перевищення повноважень представниками ТЦК та СП та можливості притягнути до відповідальності винних у разі застосування сили до громадян, крім випадків самооборони.
3. Також доцільно було б уточнити, що відеофіксація є обов'язковою і при врученні повістки особі, після перевірки військово-облікових документів.

Наостанок, слід звернути увагу на норму, що пропонується додати до цієї ж статті 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», відповідно до якої *«під час вручення повістки представники територіального центру комплектування та соціальної підтримки на вимогу громадянина, якому вручається повістка, зобов'язані назвати свої прізвища, ім'я та по батькові, посаду, а також пред'явити службові посвідчення»*¹³⁶.

Зі змісту даної норми відразу випливає декілька проблемних питань, а саме:

1. Що є службовим посвідченням представника ТЦК та СП? Слід звернути увагу, що мова не йдеться про військово-облікові документи

¹³⁶ там само

(військовий квиток чи посвідчення офіцера), а саме про службове посвідчення. Незрозуміло також, яка в нього форма та вимоги до нього, адже в законодавстві відсутнє поняття службового посвідчення представника ТЦК та СП. І якщо таке службове посвідчення буде розроблене, то яким чином воно буде підтверджувати повноваження представника ТЦК та СП здійснювати перевірку військово-облікових документів громадян та вручення повісток.

2. Норма закону передбачатиме пред'явлення службового посвідчення лише в момент вручення повістки, а не у момент здійснення перевірки військово-облікових документів, що може мати наслідком свавільне збирання персональних даних не тільки представниками ТЦК та СП, а й будь-якою іншою особою, яка буде вбрана у військовий однострій та представиться службовцем ТЦК та СП.

Таким чином, стратегія держави у вирішенні проблем комплектування регулярних збройних формувань полягає у запровадженні змін, до законодавства, які стосуються тимчасового позбавлення права користування транспортним засобом за позовом ТЦК та СП, який може бути поданий у випадку, якщо особа ухиляється від служби, надання повноважень ТЦК та СП перевіряти документи, що посвідчують особу та здійснювати відеофіксацію такої перевірки. Водночас, у пропонованих змінах виявлені недоліки, що стосуються рівня обґрунтування позову про позбавлення права користування транспортом, необов'язковості відеофіксації що може призвести до свавільного порушення прав людини.

3.2. Чинна стратегія держави, щодо вирішення проблем соціального захисту військовослужбовців

Тут слід у першу чергу відзначити, що закон практично ніяк не вирішує зазначені автором даної наукової роботи проблемні питання у сфері соціального та правового захисту військовослужбовців.

Так, не вживаються жодні заходи щодо вирішення проблем із прозорістю нарахування грошового забезпечення військовослужбовців.

Також, у законі немає відповіді на найбільш важливе для суспільства питання – заміни військовослужбовців, що виконують свої обов'язки протягом тривалого часу шляхом звільнення від військової служби на певний час, зокрема у порядку демобілізації.

Слід відзначити, що у недалекому минулому, зокрема у перші роки повномасштабної агресії російської федерації проти України питання про демобілізацію не стояло гостро. Видавалося природнім та логічним, що потреба у вже призваних на військову службу громадянах буде доти, доки триватиме загроза територіальній цілісності та незалежності України. Втім, практичний досвід показує, що дедалі частіше потреба демобілізації лунає, як соціальна потреба військовослужбовців.

Втім, змінами до закону все ж передбачаються певні соціальні гарантії для військовозобов'язаних, серед яких норма, за якою громадяни, які прийшли до ТЦК та СП добровільно, мають явитися до ТЦК та СП протягом двох місяців з моменту проходження військово-лікарської експертизи.¹³⁷

Тоді як ця норма за своїми намірами є правильно та прогресивною – у ній також криється проблема – це те, чим буде підтверджуватися, що особа з'явилася добровільно і тому має право на відстрочку від призову на два місяці?

Ця невизначеність має бути врегульована законодавчо з метою недопущення порушення прав громадян.

¹³⁷ Там само

Також, законом передбачається надання додаткової щорічної відпустки військовослужбовцям за знищення ворожої техніки,¹³⁸ відпустки після полону на 90 днів¹³⁹ та інших відпусток, раніше не передбачених законодавством.

Втім, збільшення соціального забезпечення не може гарантувати покращення якості соціального забезпечення військовослужбовців, чого чинному законодавству, а також нормам, які набудуть чинність у майбутньому суттєво бракує.

Помітно також, що стратегія держави у сфері соціального забезпечення часто полягає не у ефективності соціального захисту військовослужбовців, а у кількості соціальних благ військовослужбовців, деякі з яких неможливо чи складно реалізувати або через надмірну складність законодавства, або через неможливість використати всі передбачені законодавством гарантії.

Так, не є зрозумілим надання військовослужбовцям ще однієї відпустки, зокрема, за знищену техніку у той час, коли військовослужбовці також мають багато видів інших відпусток, а відпустки в цілому не можуть надаватися за одночасної відсутності понад 30% особового складу. У такому разі, у підрозділах, що найчастіше працюють саме на знищення ворожої техніки регулярно не буде надаватися у повному обсязі одна з відпусток – щорічна основна або за знищення техніки, оскільки з урахуванням безповоротних та санітарних втрат та особового складу, що перебуває на лікуванні та у відпустках практично всі військовослужбовці такого підрозділу не зможуть отримувати такі відпустки в повній мірі (що не стосується військовослужбовців, що повернулися з полону, позаяк вони не входять до штату та перебувають у розпорядженні командира військової частини).

Варто розуміти, що при соціальному захисті громадян та військовослужбовців зокрема – держава повинна керуватися у першу чергу

¹³⁸ пп.4 п.3 Розділу I «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку»: Закон України від 11.04.2024 р. № 3633-IX. Голос України. 2024. 17 квіт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

¹³⁹ Там само

принципом ефективності заходів соціального захисту і в другу чергу – кількістю соціальних гарантій. Велика кількість соціальних гарантій при нульовій можливості їх реалізувати рівноцінна нульовій кількості соціальних гарантій.

У висновку можна стверджувати про наявність низки проблем у законі прийнятому Верховною Радою, головними з яких є:

- відсутність дієвих способів підвищення прозорості нарахування грошового забезпечення;
- недостатня увага до питання демобілізації;
- Відсутність чітких відповідей на важливі питання, такі як:
 - докази добровільного з'явлення особи до ТЦК та СП;
 - спосіб впровадження відпусток для військовослужбовців

Ці прогалини можуть мати наслідком порушення прав військовослужбовців. У зв'язку з цим, необхідно врегулювати дані прогалини у законодавстві з метою ефективного соціального захисту військовослужбовців.

У висновку, слід вважати, що стратегія держави у вирішенні проблем комплектування ЗСУ передбачає внесення багатьох новел до законодавства, зокрема, щодо можливості тимчасового позбавлення права користування транспортом громадянина, що ухиляється від проходження військової служби за позовом ТЦК та СП. Пропоновані зміни також передбачають надання повноважень ТЦК та СП щодо перевірки документів що посвідчують особу та можливості здійснювати підтвердження вручення повістки засобами відеофіксації. Водночас, присутні суттєві недоліки, в частині неоднозначності тлумачення підстав, за якими ТЦК та СП може здійснювати позов про позбавлення громадянина користуватися транспортним засобом та відсутності обов'язкової відеофіксації діяльності ТЦК та СП для недопущення порушення прав людини.

Також проблемними залишаються питання соціального захисту військовослужбовців. В деяких випадках (наприклад, додаткові відпустки) існуючі соціальні проблеми військовослужбовців лише ускладнюються недосконалим правовим регулюванням з боку законодавця.

Не вирішення цих питань може призвести до суттєвих порушень прав військовослужбовців зокрема та прав людини і громадянина в цілому.

ВИСНОВОК

Відповідно до Конституції, що є формою суспільного договору, на громадян України покладається обов'язок щодо захисту Батьківщини, її територіальної цілісності та незалежності. Цей обов'язок кореспондує з правами, які надаються громадянам. Без виконання громадянами обов'язку щодо захисту держави неможливим є дотримання державою своїх позитивних зобов'язань щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Держава має позитивні зобов'язання стосовно забезпечення виконання громадянами України обов'язку збереження її територіальної цілісності та незалежності. Такі позитивні зобов'язання включають забезпечення повноти комплектування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Держава має два правових механізми забезпечення комплектності армії. Перший - шляхом призову на військову службу, що є інструментом адміністративно-правового примусу. Призов є способом, яким держава у примусовому імперативному порядку може зобов'язати громадян виконати обов'язок щодо захисту Батьківщини.

Другий шляхом прийняття громадян на військову службу добровільно (за контрактом). Військова служба за контрактом є видом служби, який громадяни можуть проходити добровільно. У такому разі адміністративно-правовий примус не застосовується, а добір на посаду та проходження подальшої військової служби здійснюється на професійних засадах.

Соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей також є фундаментальним для можливості держави здійснювати забезпечення виконання громадянами обов'язку щодо захисту Батьківщини, її територіальної цілісності та незалежності, що складається із цілого комплексу гарантій для військовослужбовців, учасників бойових дій, ветеранів та членів їх сімей. Саме

він забезпечує належну мотивацію для громадян виконувати обов'язок щодо захисту Батьківщини. У зв'язку з цим, на державу покладається позитивне зобов'язання забезпечити повноту, достатність та ефективність таких соціальних та правових гарантій не тільки з метою захисту прав людини, а й з метою забезпечення можливості виконати своє правове зобов'язання – забезпечити виконання громадянами свого обов'язку.

Важливим висновком також є недостатня відмінність між правовими та соціальними гарантіями для військовослужбовців військової служби за призовом та військової служби за контрактом. Поточний стан правового регулювання соціального захисту військовослужбовців дає підстави стверджувати, що держава не повною мірою виконує своє позитивне зобов'язання щодо забезпечення виконання громадянами свого обов'язку щодо проходження військової служби роблячи акцент лише на призові, як правовому інструменті забезпечення комплектності армії, тоді як збільшення соціальних і правових гарантій для військовослужбовців контрактної служби може сприяти формуванню армії на професійній основі.

Водночас, засоби примусу до виконання обов'язку щодо захисту Батьківщини також мають бути удосконалені. Аналіз законодавства щодо призову на військову службу дає підстави стверджувати про недосконалість правового регулювання призову на військову службу. Серед проблем – недостатність правових інструментів за якими ТЦК та СП можуть вести облік військовозобов'язаних на підставі даних державних реєстрів. Проблемним є також переобтяження ТЦК та СП повноваженнями, які не властиві органу, що має займатися комплектуванням армії або надання повноважень, які хоч і стосуються комплектування армії але не можуть бути реалізовані через об'єм роботи, яку потрібно виконати, що не відповідає штату ТЦК та СП (до прикладу, контроль за військовим обліком на підприємствах).

Недосконалість правового регулювання у призові на військову службу значною мірою вирішується новим законом, що вже підписаний президентом.

Одні з головних нововведень: надання повноважень ТЦК та СП здійснювати перевірку документів особи, позбавлення ТЦК та СП частини повноважень наданням можливості громадянам уточнювати свої облікові дані в інших установах; обмеження у певних правах громадян, які не виконують свій обов'язок щодо уточнення військово-облікових даних; позбавлення права користування транспортним засобом осіб, що ухиляються від проходження військової служби; здійснення відеофіксації вручення повістки громадянину тощо.

Цим держава зробила правовий прорив саме у **забезпеченні** виконання громадянами свого обов'язку щодо захисту Батьківщини (зокрема у випадках, коли громадяни не виконують такий обов'язок добровільно).

Також у висновку можна стверджувати про наявність низки проблем проблем у законі прийнятому Верховною Радою зокрема: у не вирішенні питання щодо підвищення прозорості нарахування грошового забезпечення, наданні відпусток та інше.

Ці недоліки можуть мати призвести до порушення прав військовослужбовців, у зв'язку з чим, необхідно врегулювати дані прогалини у законодавстві з метою ефективного соціального захисту військовослужбовців.

Головний висновок полягає у тому, що держава має позитивні зобов'язання щодо забезпечення виконання громадянами обов'язку щодо захисту Батьківщини. Реалізація таких позитивних зобов'язань відбувається на законодавчому рівні та свідчить про системний підхід законодавця до вирішення питання комплектування збройних формувань та соціального захисту військовослужбовців. При цьому, існують прогалини у законодавстві, що потребують подальшого втручання законодавця.

Перелік використаної літератури

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 13 лютого 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 02.03.2024);
2. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 14.03.2022 р. № 133/2022 : станом на 18 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2022#Text> (дата звернення: 24.03.2024);
3. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 17.05.2022 р. № 341/2022 : станом на 23 травня 2022 р. Голос України №109 від 23.05.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text> (дата звернення: 24.03.2024);
4. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 12.08.2022 р. № 573/2022 : станом на 17 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#Text> (дата звернення: 24.03.2024);
5. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 07.11.2022 р. № 757/2022 : станом на 18 листопада 2022 р. Голос України №168 від 17.08.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757/2022#Text> (дата звернення: 24.03.2024);
6. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 06.02.2023 р. № 58/2023 : станом на 14 лютого 2023 р. Офіційний вісник президента України № 5, стор. 204, стаття 59 від 06.02.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2023#Text> (дата звернення: 24.03.2024);

7. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 01.05.2023 р. № 254/2023 : станом на 19 травня 2023 р. Голос України №5 від 19.05.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/2023#Text> (дата звернення: 24.03.2024);
8. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26.07.2023 р. № 451/2023 : станом на 17 серпня 2023 р. Голос України №24 від 17.08.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451/2023#Text> (дата звернення: 24.03.2024);
9. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 06.11.2023 р. № 734/2023 : станом на 10 листопада 2023 р. Голос України №42 від 10.11.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734/2023#Text> (дата звернення: 24.03.2024);
10. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 05.02.2024 р. № 49/2024 : станом на 13 лютого 2024 р. Голос України №4 від 05.02.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49/2024#Text> (дата звернення: 24.03.2024);
11. Суспільне Новини. «Втратили 31 тисячу наших військових» – Зеленський вперше озвучив втрати на війні, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0ophaT-guEM> (дата звернення: 24.03.2024);
12. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. Голос України №128 від 13.07.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

- 13.Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) : Рішення Конституційного Суду України від 03.10.1997 р. №4-зп. Офіційний вісник України № 42, стор. 59, код акта 4146/1997 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text> (дата звернення: 24.03.2024);
- 14.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) : Рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005р. №6-рп/2005. Урядовий кур'єр №198 від 19.10.2005 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#Text> (дата звернення: 25.03.2024);
- 15.Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 р. № 2114-IX. Голос України від 06.03.2022 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 02.03.2024);
- 16.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей) : Рішення Конституційного Суду України від 18.12.2018 р. № 12-р/2018. Вісник

- Конституційного Суду України 2019 р., № 1, стор. 99 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text> (дата звернення: 06.03.2024);
17. Моца А.А., Моца В.В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. 2022. № 4 (22). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-280-291](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-280-291) (дата звернення: 25.03.2024);
18. Лазарєв В., Малиновська Т. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : збірник наукових праць Харків, 2022. С. 71–73. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/f4cbae58-a639-4024-9566-7df5374df561> (дата звернення: 25.03.2024);
19. Костюк Н. П. Проблеми реалізації прав людини в умовах воєнного стану і відповідність їх до законодавства ЄС. Нове українське право. 2023. Т. 1. С. 205–210. URL: <https://doi.org/10.51989/nul.2022.6.1.28> (дата звернення: 25.03.2024);
20. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Ю. О. Фігель. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична. - 2015. - Вип. 2. – ст.ст. 222-230. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_24 (дата звернення: 25.03.2024);
21. Погребняк С., Цельєв О., Матвєєва Ю. Загальна теорія права : підручник / ред. М. Козюбра. Київ : Ваїте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf> (дата звернення: 26.03.2024);
22. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" : Рішення Конституційного Суду України від

- 25.04.2019 р. № 1-р(II)/2019. Вісник Конституційного Суду України 2019 р., № 3, стор. 15 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text> (дата звернення: 26.03.2024);
23. Четвертий Універсал Української Центральної Ради : від 09.01.1918 р. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Четвертий_Універсал_Української_Центральної_Ради (дата звернення: 14.04.2024).
24. Про проголошення незалежності України : Постанова Верхов. Ради України від 24.08.1991 р. № 1427-ХІІ. *Голос України* від 27.08.1991 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 27.03.2024);
25. Про військові формування на Україні : Постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 р. № 1431-ХІІ. *Голос України*. 1991. 27 серпня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text> (дата звернення: 29.03.2024);
26. Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України : Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991 р. № 1659-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. Випуск №51, стаття 729, 1991 від 17 грудня 1991 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text> (дата звернення: 29.03.2024);
27. Гай-Нижник П. Загострення навколо острова Коса Тузла 2003 р. як складова геостратегічної операції Російської Федерації щодо оволодіння акваторією Азовського моря та окупації-анексії Криму. Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : збірник наукових праць / Відповідальни редактор М. Михайлуца. Херсон, 2017. С. 87. URL: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2017doc.tuzla.pdf> (дата звернення: 29.03.2024);

28. Телеканал Інтер (Inter TV channel). Наши 20. Год 2003, 2011. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cD8YUaaPpRM&t=309s> (дата звернення: 29.03.2024);
29. Генерал-лейтенант Ігор Воронченко: «захоплення Криму почалося в 2003 році з конфлікту на Тузлі». Ukrainian Military Pages. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/02/zakhvat-kryma-nachalsya-v-2003-godu-s-konflikta-na-tuzle.html> (дата звернення: 29.03.2024);
30. Факти ICTV. У випадку захоплення Тузлі, українська армія була готова відкрити вогонь, 2018. YouTube. URL: <https://youtu.be/nEI1DUKusUU?si=zfBBVbwPCC4YlnAF&t=206> (дата звернення: 29.03.2024);
31. Останній призов: Україна переходить на контрактну армію - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/10/131001_contract_army_or (дата звернення: 08.04.2024);
32. Показники середньої заробітної плати за 2013 рік - Пенсійний фонд України. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/33851-rokaznyku-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2013-rik/> (дата звернення: 08.04.2024);
33. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (дата звернення: 08.04.2024);
34. Стек Л. «Деморалізація почалась від бездіяльності керівництва» – комбриг, який зміг врятувати унікальну авіаційну техніку в Криму. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27585059.html> (дата звернення: 30.03.2024);
35. Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії : Указ Президента України від 01.02.2022 р. № 36/2022. Урядовий кур'єр, №20. 02.02.2022

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/36/2022#Text> (дата звернення: 01.04.2024);

36.Про звільнення в запас військовослужбовців строкової військової служби : Указ Президента України від 07.03.2024 р. № 149/2024. Урядовий кур'єр №51. 09.03.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149/2024#Text> (дата звернення: 01.04.2024);

37.Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-ХІІ : станом на 30 червня 2023 р. Відомості Верховної Ради №44, стаття 416 від 02.11.1993 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

38.Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008 : станом на 20 липня 2023 р. Офіційний вісник Президента України 2012 р., № 30, стор. 24, стаття 732 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення: 02.03.2024);

39.Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України : Указ Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012 : станом на 18 лютого 2022 р. Офіційний вісник Президента України № 30, стор. 39, стаття 736. 2012. 5 листопада URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618/2012#Text> (дата звернення: 03.04.2024);

40.Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 154 : станом на 15 лютого 2024 р. Урядовий кур'єр №41. 2022. 26 лютого URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text> ((дата звернення: 03.04.2024);

41. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV : станом на 30 липня 2023 р. Офіційний вісник України 1999 р., № 20, стор. 5, стаття 872, код акта 7561/1999. 1999. 4 червня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 05.04.2024);
42. Головне управління статистики м. Києва - Показники діяльності підприємств по районах (щорічна інформація). Головне управління статистики м. Києва - Головна. URL: <http://www.kyiv.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=2950&lang=1> (дата звернення: 05.04.2024);
43. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів і Державного реєстру фізичних осіб - платників податків : Наказ М-ва оборони України від 21.08.2023 р. № 494/446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1564-23#Text> (дата звернення: 27.04.2024).
44. Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 05.02.2004 р. № 1449-IV станом на 5 лютого 2023 р. Урядовий кур'єр. 2004. 10 березня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text> (дата звернення: 05.04.2024);
45. Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом : Постанова КМУ від 21.03.2002 р. № 352 : станом на 2 червня 2023 р. Офіційний вісник України № 13, стор. 25, стаття 656, код акта 21947/2002. 12.04.2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2002-п#Text> (дата звернення: 05.04.2024);
46. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII : станом на 29 березня 2024 р. Голос України № 141-142. 2015. 6 серпня

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 05.04.2024);

47.Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану : Постанова КМУ від 13.07.2011 р. № 753 : абзац 3 пункту 3 : станом на 31 жовтня 2023 р. Офіційний вісник України № 55, стор. 39, стаття 2192, код акта 57645/2011. 2011. 29 липня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-п#Text> (дата звернення: 06.04.2024);

48.Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ : станом на 29 березня 2024 р. Голос України. 1992. 10 січня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 08.04.2024);

49.Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Каб. Міністрів України від 30.08.2017 р. № 704 : станом на 1 березня 2024 р. Урядовий кур'єр. 27.09.2017 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-п#Text> (дата звернення: 09.04.2024);

50.Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам : Наказ М-ва оборони України від 07.06.2018 р. № 260 : станом на 29 вересня 2023 р. Офіційний вісник України № 55, стор. 225, стаття 1938, код акта 90816/2018. 20 липня 2018 р. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text> (дата звернення: 10.04.2024);

51.Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05.03.2024 р. у справі № 380/19324/23. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zraskova-sprava/zs_990_06_23_2024_03_05 (дата звернення: 10.04.2024);

52. Додаток 2 до доручення Міністра оборони України : Окреме доручення від 01.02.2023 р. № 2683/з. URL: <https://social.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/2683z.pdf> (дата звернення: 09.04.2024);
53. Галан Л., Лисенко Є., Носкова Л. Система визначення придатності до служби. Київ, 2023. 49 с., сторінка 30 URL: <https://www.pryncyp.com/analytics/systema-vyznachennya-prydatnosti-do-sluzhby/> (дата звернення: 10.04.2024);
54. Міністерство оборони України. Міноборони започатковує нову ініціативу із захисту прав військовослужбовців. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minoborony-zapochatkovuie-novu-initsiatyvu-iz-zakhystu-prav-viiskovosluzhbovtziv> (дата звернення: 10.04.2024);
55. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11.04.2024 р. № 3633-IX. Голос України. 2024. 17 квіт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (дата звернення: 07.05.2024).